

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

F. Köçərli adına
Respublika Uşaq Kitabxanası

Naxçıvan İslam mədəniyyətinin mərkəzi kimi

Naxçıvanın 2018-ci il üçün İslam mədəniyyətinin paytaxtı olması ilə bağlı mərkəzi kitabxanalarının uşaq şöbələri, MKS-in şəhər, qəsəbə, kənd kitabxana filialları üçün hazırlanmış metodik vəsait

Bakı-2018

Tərtibçilər:

**Könül Səmədzadə
Sevil Əhmədova**

Redaktor:

Könül Ağazadə

**İxtisas redaktoru və
buraxılışa məsul:**

Şəhla Qəmbərova
Əməkdar Mədəniyyət işçisi

Naxçıvan İslam mədəniyyətinin mərkəzi kimi:
Naxçıvanın 2018-ci il üçün İslam mədəniyyətinin paytaxtı olması ilə bağlı mərkəzi kitabxanaların uşaq şöbələri, MKS-nin şəhər, qəsəbə, kənd kitabxana filialları üçün hazırlanmış metodik vəsait / Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, F. Köçərli ad.Respublika Uşaq Kitabxanası; tərt.ed. K. Səmədzadə; ixt.red. və burax.məsul Ş. Qəmbərova; red. K. Ağazadə. - Bakı: F.Köçərli ad.Respublika Uşaq Kitabxanası, 2018. – 81 s.

©F. Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, 2018

**Naxçıvan şəhərinin 2018-ci il üçün İslam mədəniyyətinin
paytaxtı elan edilməsi ilə əlaqədar Təşkilat Komitəsinin
yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin Sərəncamı**

Bakı şəhərində 2009-cu ilin oktyabr ayında İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin VI konfransında Naxçıvan şəhərinin 2018-ci il üçün İslam mədəniyyətinin paytaxtı elan olunmasına dair qərar qəbul edilmişdir. Həmin qərar sivilizasiyalararası dialoqa mühüm töhfələr verən Azərbaycanın bu qədim diyarındakı zəngin mədəni-mənəvi irsə yüksək qiymətin təzahürüdür. Tarixən Yaxın və Orta Şərqi əzəmətli şəhərlərindən biri kimi Naxçıvan bütün böyük keçmişi ərzində İslam mədəniyyətinin çoxəsrlik nailiyyətlərinin layiqincə qorunub yaşadılmasında özünəməxsus rol oynamışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq və Naxçıvan şəhərinin 2018-ci il üçün İslam mədəniyyətinin paytaxtı seçilməsi ilə bağlı tədbirlərin lazımı səviyyədə keçirilməsini təmin etmək məqsədilə qərara alıram:

1. Naxçıvan şəhərinin 2018-ci il üçün İslam mədəniyyətinin paytaxtı elan edilməsi ilə əlaqədar aşağıdakı tərkibdə Təşkilat Komitəsi yaradılsın:

Təşkilat Komitəsinin sədri

Vasif Talıbov – Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri

Təşkilat Komitəsi sədrinin müavini

Əbülfəs Qarayev – Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət və turizm naziri, İSESKO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyasının sədri

Təşkilat Komitəsinin üzvləri

Nadir Hüseynov – Azərbaycan Respublikası xarici işlər nazirinin müavini, İSESKO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyasının üzvü

Səyyad Salahlı – Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi sədrinin birinci müavini, İSESKO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyasının üzvü

Aynur Sofiyeva – Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi sədrinin müavini, İSESKO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyasının üzvü

Əsgər Abdullayev – Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi sədrinin müavini

Natəvan Qədimova – Naxçıvan Muxtar Respublikasının mədəniyyət və turizm naziri

Məmməd Qəribov – Naxçıvan Muxtar Respublikasının təhsil naziri

Azad Cabbarov – Naxçıvan Muxtar Respublikasının gənclər və idman naziri

İsa Həbibbəyli – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, İSESKO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyasının üzvü

Dağbəyi İsmayılov – Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi (AZƏRTAC) baş direktorunun müavini, İSESKO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyasının üzvü

Urxa Ələkbərov – Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rektoru, İSESKO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyasının üzvü

Vasim Məmmədəliyev – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, İSESKO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyasının üzvü

Vasif Eyvazzadə – Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Beynəlxalq əməkdaşlıq şöbəsinin müdiri, İSESKO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyasının baş katibi

Əsgər İsmayılov – Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Naxçıvan Muxtar Respublikasındakı İdarəsinin rəisi

Vüqar Babayev – Naxçıvan Muxtar Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə İdarəsinin rəisi

2. Bu Sərəncamın 1-ci hissəsi ilə yaradılmış Təşkilat Komitəsi Naxçıvan şəhərinin 2018-ci il üçün İslam mədəniyyətinin paytaxtı elan olunması ilə bağlı tədbirlər planını üç ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim etsin.

3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 2 iyun 2016-cı il.

Tərtibçidən

Multikulturalizmin, tolerantlığın mövcud olduğu ölkəmizdə bu gün təkcə islami dəyərlər təbliğ olunmur, həm də islam həmrəyliyinə təmin edilməsi istiqamətində tarixi addımlar atılır.

2018-ci il Naxçıvanın tarixinə qızıl hərflərlə yazılacaq. Qonaqpərvərliyi ilə seçilən muxtar respublika sakinləri bu günü səbirsizliklə gözləyirlər. Çünki İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının tərkibinə daxil olan 52 ölkənin hər birinin nümayəndəsi rəsmi qaydada Naxçıvana gələcək. Mötəbər tədbirlərin keçirilməsi zamanı isə dünya mediasının diqqəti qədim diyara yönələcək. Mədəniyyət paytaxtlarına aid saytlarda, beynəlxalq informasiya agentliklərində şəhərimizin tarixi və mədəni irsi təbliğ ediləcək, keçirilən tədbirlər haqqında ətraflı məlumatlar verəcək. Yəni, 2018-ci il Naxçıvan dünyanın informasiya məkanlarından biri olacaq. Bu, muxtar respublikada formalaşan böyük mədəniyyətin, onun zəngin turizm potensialının təkcə islam ölkələrində deyil, həm də dünyada təbliği baxımından əvəzsiz imkanlar yaradacaq. Bundan başqa, həmin ölkələrdə Naxçıvan mədəniyyətini əks etdirən tədbirlərin təqdimatının keçirilməsi də nəzərdə tutulub. Bu da görüləcək işlərə əsaslı töhfə verəcək.

Həyata keçiriləcək tədbirlər və digər mütərəqqi təşəbbüslər sayəsində muxtar respublikamız bütün dünyada həm 27 illik blokadaya baxmayaraq, yüksək sürətlə inkişaf edən, beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsində böyük təcrübəyə malik olan bir diyar kimi, həm də qeyri-adi istedadların doğulduğu və inkişaf etdiyi, milli dəyərlərin yaşadıldığı, dini həmrəyliyin təmin olunduğu, Azərbaycan xalqının böyük mədəniyyətinin ən qədim

dövlərdən bəri qorunub saxlandığı və zaman keçdikcə daha da zənginləşdirilərək dünya mədəniyyət xəzinəsinə bənzərsiz bir töhfə verən gözəl məkan kimi tanınacaq. Bu da həqiqətdir ki, İslamın mədəni göstəricilərindən biri də kitab mədəniyyətidir. Heç bir din haqqında bu qədər kitab yazılmayıb. İnanırıq ki, 2018-ci ildən başlayaraq İslam dünyasında yazılacaq kitablarda Naxçıvanın adı daha çox qeyd olunacaq.

Burada bir incə məqam da ondan ibarətdir ki, keçiriləcək tədbir sırf mədəni xarakter daşısa da, Naxçıvanın beynəlxalq müstəvidə siyasi çəkisini də ortaya qoyacaq. Məlum olduğu kimi, tarixin müxtəlif dövrlərində qədim diyarımıza bir sıra əsassız iddialar irəli sürülüb. Bu iddialar Naxçıvanın tarixinin, coğrafiyasının, mədəniyyətinin, ümumilikdə isə varlığının şübhə altına salınması məqsədi daşıyır. Lakin indi Naxçıvan ötən əsrin əvvəlləri və sonunda böyük taleyin əsdiriyi fırtınalarla üz-üzə qalan Naxçıvan deyil. Bu gün artıq Naxçıvanın dünyaya öz iddiaları və tələbləri var. Görülmüş və görülməyəcək işlər bu iddiaları daha açıq şəkildə ortaya qoyacaq. Zəngin baza, dinamik inkişaf və mütərəqqi ideyaların formalaşdırıldığı qədim Azərbaycan diyarı Naxçıvanın bəşər sivilizasiyasına deyəcək çox sözü var. Naxçıvan İslam həmrəyliyinə güclənməsinə əvəzsiz töhfələr verəcək.

İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı Naxçıvan

Bu gün geniş coğrafiyanı əhatə edən, çoxsaylı xalqları özündə birləşdirən islam mədəniyyətinin daşıyıcısı olan ölkələr arasında zamanın tələbinə çevrilmiş həmrəyliyin, birliyin təmin olunması üçün önəmli layihələr reallaşdırılır. Həmin məsələlərdə təşəbbüskarlığı ilə seçilən Azərbaycan Respublikasında 2018-ci ilin “İslam Həmrəyliyi ili” elan edilməsi mühüm tarixi əhəmiyyətə malik olmaqla bərabər, bu həmrəyliyin formalaşdırılmasına yönələn bir təşəbbüs kimi alqışlanıb. Tarixən islam sivilizasiyasının əsas mərkəzlərindən biri sayılan, islam dininin yayılmasında və eyni zamanda, müsəlman intibahının yaranmasında önəmli rol oynayan qədim diyarımız bu il daha bir mühüm tarixi missiyanı yerinə yetirəcək – Naxçıvan şəhəri islam mədəniyyətinin paytaxtı olacaq, güclü potensiala malik islam dünyasının bir il ərzində global arenada mədəniyyət bayraqları kimi çıxış edəcək.

Naxçıvan şəhərinin İslam mədəniyyətinin paytaxtı seçilməsində bir sıra mühüm məqamlar əsaslı rol oynayıb. Həmin məqamların hər biri həm ayrılıqda, həm də ümumilikdə, əhəmiyyətli amillər kimi diqqəti cəlb edir və əslində, bir-birini tamamlayır. Naxçıvan möcüzəsi də məhz budur. Onları sıralamaq o qədər asan olmasa da, tarixi proseslərə məhz xronoloji ardıcılıqla diqqət yetirməklə bəzi məsələlərə aydınlıq gətirmək mümkündür. Naxçıvanı islam mədəniyyətinin paytaxtlarına aparən yolda önəmli məqamlar isə, zənnimizcə, aşağıdakılardan ibarətdir:

Məlumdur ki, qoca Şərqi qapısı Naxçıvan təkcə Azərbaycanın deyil, türk-islam aləminin deyil, həm də dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərindəndir. Dünya tufanı zamanı Nuh Peyğəmbər və ona iman gətirənlərin mindikləri gəminin Naxçıvanda quruya çıxması və insanların burada məskən salması dünya şöhrətli alimlərin araşdıraraq gəldikləri elmi nəticələrdə öz əksini tapıb. Həmin hadisə barədə məlumatların müqəddəs “Qurani-Kərim” və “İncil”də mövcudluğu, həmçinin “Bilqamıs” dastanında və muxtar respublikanın Ordubad rayonunun ərazisində yerləşən Gəmiqaya qayaüstü yazı və rəsmlərində əks olunması bu reallığı göstərir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbovun 2017-ci il sentyabr tarixli “Naxçıvan Duz Muzeyinin yaradılması haqqında” sərəncamında bu məqamlar xüsusilə qeyd olunub. Naxçıvanın təbliği baxımından böyük əhəmiyyətə malik olan həmin sərəncamda deyilir: “Naxçıvanın Nuh Peyğəmbərlə bağlılığı hələ qədim dövrlərdən diqqəti cəlb etmiş, yunan alimi Klavdi Ptolomey bizim eramın ikinci əsrində ilk dəfə olaraq Naxçıvanı Nuh Peyğəmbərin məskəni kimi xatırlatmış, on altıncı əsrin görkəmli ərəb alimi, coğrafiyaşünas Əl-Şərif Nuh Peyğəmbərin qəbrinin, hətta gəmisinin də qalıqlarının Naxçıvanda olması barədə ətraflı məlumat vermişdir.

Rus tədqiqatçısı Konstantin Nikitinin 1882-ci ildə Tiflisdə nəşr olunan “Qafqaz ölkəsi və tayfalarının təsviri üçün materiallar məcmuəsi”ndə verilən “Naxçıvan mahalı və Naxçıvan şəhəri” adlı irihəcmli məqaləsində Nuh Peyğəmbərin özünün duz mədəninə ilk çalışanlardan olması, şəhər əhalisinə duz çıxartmağı öyrətməsi qeyd olunur. Tədqiqatlar göstərir ki,

bu ərazidə Eneolit dövründən başlayaraq duz mədənciliyinin əsası qoyulmuşdur. Bu isə 5 min illik Naxçıvan şəhər mədəniyyətinin formalaşmasına güclü təsir göstərmişdir.

Bütün bunlar təsdiq edir ki, Naxçıvan təkcə islam aləmi üçün deyil, bütün dünya xalqları üçün bəşəriyyətin ikinci yaradılış yeri hesab edilir və bu, onu cazibə mərkəzinə çevirir. Məhz buna görə də bir çox ekspertlərin fikrincə, bu gün Naxçıvan islam mədəniyyətinin paytaxtı adına layiq olmaqla yanaşı, həm də sivilizasiyalararası dialoqun ideal mərkəzi kimi çıxış etməyə, dünya mədəniyyətinin mərkəzi olmağa layiqdir.

Tarixçi alimlərimizin də qeyd etdiyi kimi, əsrlər boyu böyük inkişaf yolu keçən Naxçıvan şəhəri hələ eramızın əvvəllərindən mühüm iqtisadi-mədəni və inzibati mərkəz kimi tanınıb. Tarixdə iz qoyan bir sıra əhəmiyyətli dövlətlərin dayaq məntəqəsi, paytaxtı olub. Naxçıvan şəhəri Avropa və Asiyanı birləşdirən böyük İpək Yolunun üzərində yerləşir. Qədim diyar ilə Kiçik Asiya, Orta Şərq və Zaqafqaziya ölkələri arasında əlaqələr xüsusilə sıx olub. Naxçıvanda hələ islam dini yayılmamışdan əvvəl böyük mədəniyyət formalaşmış, elm, ədəbiyyat inkişaf edib.

Bu diyarın şöhrət tapması, elm, mədəniyyət beşiyi hesab edilməsi həm də onun həmin sahələrin inkişafına əvəzsiz töhfələr verən elm xadimlərinin Vətəni olması ilə bağlıdır. İslam dini Azərbaycanda yayıldıqdan sonra Naxçıvanda İslam dünyasının üzünə böyük bir elm, mədəniyyət xəzinəsi də açılıb. Bu xəzinə birgə İslam mədəniyyətinin formalaşmasında lokomotiv rolunu oynayıb. Naxçıvanda İslam dininin qəbul edilməsindən sonrakı dövrdə bu diyar şairləri, elm xadimləri, filosofları, mütəfəkkirləri, sənətçiləri və məşhur mədəniyyət nümunələri ilə İslam dünyasının inkişafına əsaslı töhfələr verib.

“Qurani-Kərim”i təsəvvüf üslubunda şərh edən ilk alim kimi tarixə düşən Baba Nemətullah Naxçıvani İslam dininin elmi baxımdan öyrənilməsinə əvəzsiz töhfələr bəxş edib. Nemətullah Naxçıvani məktəbi keçən din xadimləri İslam dünyasının dörd bir tərəfində bu dinin güclənməsində, cəhalətin qarşısının alınmasında əsaslı rol oynayıblar.

Memar Əcəmi Naxçıvani özünün əsrlərə şahidlik edən şah əsərləri ilə türk-İslam dünyasında memarlığın inkişafında inqilabi yeniliklərə imza atıb. Onun Möminə Xatun, Yusif Küseyir oğlu türbələri kimi ölməz sənət abidələri bu gün tarixə güzgü tutur. Tədqiqatçıların fikrincə, Marağa abidələri Azərbaycan memarlığının Naxçıvan məktəbinin ən mühüm xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Bundan başqa, Yusif Kuseyir oğlu türbəsi ilə Ərzincandakı Məlik Qazi türbəsi, Möminə Xatun türbəsi ilə Konyadakı Qılınc Arslan türbəsi, Gülüstan türbəsi ilə Kayseri, Nigdə, Ərzurum və Amasya türbələri, Qarabağlar türbəsi ilə Sivasdakı Güdük Minarə eynilik təşkil edir. Bu da bir daha təsdiq edir ki, Memar Əcəmi tərəfindən əsası qoyulan Naxçıvan memarlıq məktəbi türk-islam dünyası memarlığının inkişafına mühüm təsir göstərib.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində İslam mədəniyyətini əks etdirən çoxsaylı tarixi-memarlıq abidələri mövcuddur. Bu mühüm maddi və eyni zamanda, mənəvi sərvətlərimizin sırasında muxtar respublikanın müxtəlif bölgələrində yerləşən, peyğəmbər övladlarının dəfn olunduğu imamzadələrin özünəməxsus əhəmiyyəti, xüsusi yeri var. Naxçıvanın on üç əsrdən artıq bir dövrünü özündə təcəssüm etdirən bu dəyərli abidələr yalnız ölkəmizin deyil, bütövlükdə,

müsəlman Şərqinin qədim sənətkarlıq, xüsusilə də memarlıq ənənələrinin, çoxəsrlük tarixi keçmişinin yadigarlarıdır.

Bəli, Naxçıvan şəhərinin 2018-ci ildə İslam mədəniyyətinin paytaxtı elan edilməsinin səbəbi digər amillərlə yanaşı, həm də muxtar respublikada ziyarətgahların, dini-mədəni abidələrin bərpaasının diqqət mərkəzində saxlanılmasıdır.

İslam mədəniyyəti paytaxtın seçilməsində şəhərlərin tarixboyu mədəniyyətə, ədəbiyyata, elmə verdiyi dəyərlərlə yanaşı, həm də bundan sonrakı illərdə həmin sahələr üzrə verə biləcəyi töhfələr də xüsusilə diqqətə alınır. Yəni, təkcə keçmişdəki, uğurlar islam mədəniyyətinin paytaxtı olmağa kifayət etmir. Qeyd olunan keyfiyyətlərə malik şəhərin tarixi-mədəni varlığı üzərində qurulan bu günü də həmin məsələdə əsaslı rol oynayır. Çünki məqsəd İslam sivilizasiyasının dəyərlərinə əsaslanan bu günü və gələcəyi yaratmaqdır.

Layihəyə əsasən hər hansı şəhərin İslam mədəniyyətinin paytaxtı olması üçün həmin paytaxt ölkə və region səviyyəsində elmi-tədqiqat, arxeoloji təhsil mərkəzlərinə, fərdi və kollektiv şəkildə mədəni tədbirlər təşkil edən mədəniyyət qurumlarına, mükəmməl infraquruculuğa malik olmalıdır. Bu gün muxtar respublikada, o cümlədən Naxçıvan şəhərində həyata keçirilən genişmiqyaslı infraquruculuğu layihələri qədim diyarımızı cənnətməkəna çevirib. Naxçıvan şəhərinin qədimliyi və klassik üslubu harmonik şəkildə müasir memarlıq nailiyyətləri ilə birləşib. Bütün bunlar Naxçıvanın regionun ən gözəl şəhərləri sırasında yerini daha da möhkəmləndirməsinə töhfə verir.

Bu gün Naxçıvan şəhərində reallaşdırılan layihələr nəticəsində muxtar respublika paytaxtının müasir siması

yaradılıb, şəhər sakinlərinin, qonaqların istirahətinin yüksək səviyyədə təşkili üçün yeni məkanlar qurulub, mövcud olanlar isə müasir səviyyədə abadlaşdırılıb. Bu qədim diyara gələn qonaqların, nüfuzlu alimlərin də qeyd etdiyi kimi, muxtar respublikanın paytaxtı qısa müddətdə əsaslı surətdə yenidən qurulub.

Bütün bunlar bir daha deməyə əsas verir ki, Naxçıvan şəhəri öz qədimliyi və müasirliyi ilə İslam mədəniyyətinin paytaxtı olmağa layiq gözəl bir məkandır. Bu hadisə dünyanın ədalət və bərabərliyə söykənən sabitliyin, təhlükəsizliyin və sülhün yeni mərhələsinə can atdığı bir vaxtda təsadüf edir. Bütün bu amillərin hər biri 2018-ci ildə Naxçıvanın timsalında islam aləminə, dünyaya təqdim ediləcək. Bu, beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini ölkəmizə yönəldəcək, ümumdünya ictimai mövqeyin formalaşmasına, respublikamızın beynəlxalq mövqelərinin daha da möhkəmlənməsinə öz töhfəsini verəcək.

I Bölmə

Naxçıvan Muxtar Respublikasının tarixinə qısa baxış

Naxçıvanda son illərdə quruculuq işləri gedir, məktəblər tikilir, yaşayış evləri tikilir. Bunlar bir daha onu göstərir ki, naxçıvanlılar ən çətin şəraitdə ruhdan düşməzlər, öz işlərini aparırlar, qururlar, yaradırlar.

Heydər Əliyev,

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

1990-cı ildən Naxçıvan Muxtar Respublikası adlanan Azərbaycan Respublikasının tərkibində muxtar dövlət olan bu qurum 1920-23-cü illərdə Naxçıvan Sovet Sosialist Respublikası, 1923-24-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Diyarı, 1924-90-cı illərdə Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası adlanmışdır. Şimalda və şərqdə Ermənistan Respublikası (sərhəd xəttinin uzunluğu 246 km), qərbdə və cənubda Türkiyə (11 km) və İran İslam Respublikası (204 km) ilə həmsərhəddir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ermənistan ilə təbii sərhədini, əsasən, Zəngəzur və Dərələyəz silsilələrinin suayırıcıları, Türkiyə və İranla sərhədini isə Araz çayı təşkil edir. Ərazisi şimali-qərbdən cənubi-şərqə doğru 158 km məsafədə uzanır. Muxtar respublikanın şimalda ən ucqar nöqtəsi Saraybulaq silsiləsinin Şəhur rayonu ərazisindəki Kömürlü dağı (2064 m), ən cənub nöqtəsi isə Arazın sol sahilində 600 m yüksəklikdə yerləşən Zərəni dəmiryol stansiyasıdır. Şimaldan cənuba doğru ən böyük məsafəsi 75 km-ə bərabərdir. Qədim Azərbaycan torpağı Zəngəzurun 1920-ci ildə "sovet rəhbərliyi" tərəfindən qanunsuz olaraq Ermənistana verilməsi nəticəsində 44-45 km enində zolaq Araza doğru uzanaraq, Naxçıvan Muxtar Respublikasını

Azərbaycan Respublikasının qalan ərazisindən ayırmışdır. 1924-cü ildə Naxçıvan MSSR-də 3 qəza və 12 dairə təşkil olunmuş, 1925-ci ildə qəzalar ləğv edilmiş, dairələrin sayı 8-ə endirilmişdi: Baş Noraşen, Qıvraq, Tumbul, Əbrəqunus, Nərimanov, Culfa, Parağa və Ordubad. 1930-cu ilin birinci yarısında Şahbuz rayonu əlavə edilməklə Şərur, Naxçıvan, Culfa, Ordubad, Əbrəqunus rayonları yaradıldı. 1948-ci ildə Əbrəqunus rayonu Culfa rayonu ilə birləşdirildikdən sonra Naxçıvan MSSR inzibati cəhətdən beş rayona – Naxçıvan (1978-ci ildən Babək), Şərur, Şahbuz, Culfa və Ordubad rayonlarına bölünmüşdür. 1990-cı il avqustun 28-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fərmanına əsasən Türkiyə ilə həmsərhəd bölgənin sosial-iqtisadi inkişafını daha da sürətləndirmək və gücləndirmək məqsədilə, həmçinin ərazinin geostrateji mövqeyi nəzərə alınaraq, Sədərək kəndi və ona məxsus ərazilər əsasında Sədərək rayonu yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı 2004-cü il 19 mart tarixli qanuna əsasən sərhəd bölgələrində və gediş-gəliş çətin olan dağlıq və dağətəyi ərazilərdə əhalinin ehtiyaclarını daha dolğun ödəmək və məskunlaşmasını təmin etmək, dövlət idarəetməsini təkmilləşdirmək, həmçinin sərhədboyu ərazinin müdafiəsinin daha da möhkəmləndirilməsini təmin etmək məqsədilə hər iki rayonun mərkəzlərindən 35-40 km aralıda dağlıq və dağətəyi əraziləri əhatə edən sərhədboyu zonalarda yerləşən 9 inzibati-ərazi dairəsinin 11 kəndinin bazasında Kəngərli rayonu yaradılmışdır. 1929-cu il fevralın 18-də Zaqafqaziya MİK totalitar inzibati-amirlik şəraitində Naxçıvan MSSR-in 9 kəndinin – Şərur dairəsinin Qurdqulaq, Xaçik, Horadiz, Şahbuz nahiyəsinin Oğbin, Sultanbəy, Ağxəç, Almalı, İtqıran

kəndlərinin, Ordubad dairəsinin Qorçevan kəndinin, habelə Kilit kəndinin torpaqlarının bir hissəsinin, əkin sahələri və otlqları ilə birlikdə Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir. Zaqafqaziya MİK-in Naxçıvanın sərhədləri məsələsinə baxması, Moskva müqaviləsi (1921) və Qars müqaviləsi (1921) sənədlərini imzalayan tərəflərin iştirakı olmadan Naxçıvan ərazisinin bir hissəsinin Ermənistana verilməsi beynəlxalq hüquq normalarının kobudcasına pozulması, Azərbaycan xalqına qarşı əsl xəyanətkarlıq və cinayət idi. Hazırda 7 inzibati rayona – Babək, Culfa, Ordubad, Sədərək, Şahbuz, Şərur, Kəngərli rayonlarına bölünmüşdür. 4 şəhəri (Naxçıvan şəhəri, Ordubad şəhəri, Culfa şəhəri, Şərur şəhəri), 9 qəsəbəsi, 160 kənd inzibati ərazi dairəsi vardır.

Naxçıvan şəhəri Naxçıvan Muxtar Respublikasının paytaxtıdır. Ərazisi 5502.75 kvadrat kilometr, əhalisi 451 min 554 nəfərdir (01.09.2017). Naxçıvandan Bakıya qədər olan məsafə 536 kilometrdir. Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən olan Naxçıvan iri sənaye, elm və mədəniyyət mərkəzi, mühüm dəmir yolu və avtomobil nəqliyyatı qovşağında yerləşir. Burada Beynəlxalq Hava Limanı vardır.

Naxçıvan şəhəri Naxçıvan düzündə, Naxçıvançayın sahilindədir. Əliabad qəsəbəsi Naxçıvan şəhərinin yeganə inzibati ərazi dairəsidir. İqlimi kontinentaldır. Bəşər sivilizasiyasının ən qədim məskənlərindən olan Naxçıvanın 5000 ilə yaxın yaşı var. Bəzi antik və orta əsr tarixçi və coğrafiyaşünasları isə Naxçıvan şəhərinin əsasının eradan əvvəl 1539-cu ildə qoyulması barədə məlumat vermişlər.

Naxçıvan toponiminin müxtəlif etimoloji yozumları mövcuddur: "Naksuana" (Klavdi Ptolomey, eramızın II əsri), "Nəşəva", "Naçquan", "Nəqşi-cahan" (orta əsr ərəb və fars

mənbələrində) və sair. Şəhərin adını Nuh peyğəmbərlə də əlaqələndirirlər. Naxçıvan eramızdan əvvəl IX-VI əsrlərdə Manna, sonra isə Midiya dövlətlərinin tərkibində olmuş, eradan əvvəl 550-ci ildə Midiyanın süquta uğramasından sonra Əhəmənilər imperiyasının hakimiyyəti altına düşmüşdür.

Eradan əvvəl IV əsrin sonlarından eradan əvvəl I əsrin birinci yarısındanək Naxçıvan Atropatena dövlətinin tərkibində olmuş, eramızın əvvəlində Albaniya dövləti tərkibində şəhər və vilayət olmuşdur. III əsrdən etibarən Naxçıvan Sasanilər dövlətinin tərkibində idi. İran-Bizans müharibəsi zamanı 625-ci ildə Bizans imperatoru İrakli Naxçıvanı yerlə yeksan etdi. Sonralar bərpa olunan şəhər 654-cü ildə ərəblərin əlinə keçdi. IX-X əsrlərdə Naxçıvan əvvəllər Sacilər, sonralar isə Salarilər dövlətinin tərkibinə daxil olmuşdur. 1021-ci ildə Naxçıvanı Bizans imperatoru II Vasilinin qoşunları işğal etdi, 1064-cü ildə isə şəhər Səlcuqların hakimiyyətini qəbul etdi. XII əsrin 30-70-ci illərində Naxçıvan Eldəgizlər dövlətinin paytaxtı olmuşdur. Bu dövrdə Naxçıvan şəhəri xeyli inkişaf etmişdi.

1221-ci ildə Naxçıvan monqolların hücumuna məruz qaldı, 1257-ci ildə Elxanilər dövlətinə qatıldı. 1386-cı ildə Naxçıvanı Qızıl Orda xanı Toxtamış, 1387-ci ildə isə Teymur xan işğal etdi. Naxçıvan 1412-ci ildən Qaraqoyunlular, 1468-ci ildən isə Ağqoyunlular dövlətinin tərkibində idi. 1501-ci ildə şəhər Səfəvilər tərəfindən tutuldu.

Naxçıvan şəhəri XVIII əsrdə təşəkkül tapan Naxçıvan xanlığının sənətkarlıq, ticarət və eyni zamanda siyasi mərkəzi olmuşdu. 1795-1797-ci illər Ağa Məhəmməd şah Qacarın hücumları zamanı Naxçıvan xeyli tənəzzül etdi. 1827-ci ildə Naxçıvanı çar Rusiyasının qoşunları işğal etdi. 1828-ci ildə Rusiya ilə İran arasında bağlanmış Türkmənçay müqaviləsinə

əsasən Naxçıvan Rusiyaya birləşdirildi. 1841-ci ildə isə Naxçıvan şəhəri qəza mərkəzinə çevrildi. 1918-ci ildə Naxçıvan şəhəri bu dövrdə yaranmış və qısa müddət ərzində fəaliyyət göstərmiş Araz-Türk Respublikasının, 1920-1923-cü illərdə Naxçıvan SSR-in, 1923-1924-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Diyarının, 1924-1990-cı illərdə Naxçıvan MSSR-in paytaxtı olmuşdur. 1990-cı ildən isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının paytaxtıdır. Naxçıvan şəhəri Azərbaycanın ən qədim maarif, elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Naxçıvan şəhərində Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey, 3 ali, 3 orta ixtisas, 19 ümumtəhsil məktəbi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsi, Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı, Kukla Teatrı, Naxçıvan Dövlət Uşaq Teatrı, Naxçıvan Dövlət Filarmoniyası, Naxçıvan Dövlət Şəkil Qalereyası, İlham Əliyev adına Olimpiya İdman Kompleksi, Üzgüçülük Mərkəzi, "Dinamo" İdman Cəmiyyətinin idman kompleksi və stadionu, Şahmat Məktəbi, 7 məktəbdənkənar və 9 məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri, 8 kitabxana, Kitab evi, 4 klub müəssisəsi, 10 muzey, 6 musiqi məktəbi, Naxçıvan Turizm İnformasiya Mərkəzi, 3 mədəniyyət və istirahət parkı, "Gənclik" Mərkəzi, Diaqnostika Müalicə Mərkəzi, Doğum Mərkəzi, 3 xəstəxana, internet mərkəzi, ən müasir xidmət imkanlarına malik olan bank-maliyyə və mehmanxana infrastrukturuları, dövlət orqanları və digər xidmət obyektləri vardır.

II Bölmə

Hər daşın altında bir tarix yatır

Naxçıvan Azərbaycan xalqının qədim tarixini əks etdirən müqəddəs bir torpaqdır. Naxçıvan Azərbaycan xalqının tarixini əks etdirən abidələri özündə cəmləşdirən bir diyardır.

Heydər Əliyev,

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

Yaranışı qədim dövrlərə gedib çıxan Azərbaycanın mədəniyyət, elm mərkəzlərindən biri olan Naxçıvan özündə zəngin irsimizi qoruyub saxlayır. Bu irsin mühüm bir hissəsi Şərqi memarlığını özündə əks etdirən tarixi abidələrimizdən ibarətdir.

Qədim tarixə, zəngin mədəni irsə malik Naxçıvan torpağı öz təbii gözəlliyi ilə fərqlənir. Tanrı bu bölgəyə bir-birindən gözəl, ecazkar təbiət mənzərələri bəxş edib. Bu qədim yurdun torpaqlarını qarış-qarış gözdikcə hər obada, hər dağ cığırında bir sehrli aləm görmək olur.

Dünyanın çoxsaylı xalqlarından, türk dünyasının isə ən böyük xalqlarından biri olan Azərbaycan xalqına müasir dünyada özünün çox mürəkkəb problemlərini həll etmək, qarşından gələn XXI yüzillikdə taleyüklü sınaqlardan zəfərlə çıxma bilməkdən ötrü ağır vəziyyətlərə duruş gətirmək psixologiyası, məğlubedilməzlik səhifələrini dirçəltmək əzmkarlığı aşılamaq son dərəcə vacibdir. Bu gün hər bir yurddaşımız öz tarixini daha dərinədən öyrənməli, ona yiyələnməli, keçmişdə baş vermiş acı səhvlərin bir daha təkrar olunmasına yol verməmək ruhu ilə yaşamaqalıdır.

Azərbaycanımızın tarixi, onun ayrılmaz bir parçası olan Naxçıvanımızın keçmişi, Vətənin bu guşəsində yaşayan

soydaşlarımızın tarixin ən ağır sınaq məqamlarından zəfərlə çıxmaq bacarığı, mübarizə ruhu, milli təəssübkeşliyi olan, canında qeyrət zərrəsi gəzdirən hər bir yurddaşımız üçün misilsiz mücadilə məktəbidir. Son dərəcə qədim və zəngin tarixi ilə hər bir Azərbaycan oğlu üçün, bütün türk dünyasından ötrü qurur mənbəyidir Naxçıvanımız. Yurdumuzun başqa yerlərindəki Azıx, Damçılı, Tağlar kimi çox qədim insan məskənləri ilə baş-başa verən Naxçıvanın qədim karst mağaraları bu diyarın bütün Azərbaycanla birlikdə planetimizin ən qədim insan məskənlərindən, ibtidai insanların formalaşdığı ərazilərdən biri olduğunu sübut edir.

Bütün Azərbaycan kimi, dünya sivilizasiyasının ayaq açıb yeriməyə başladığı Yaxın Şərq regionunda yerləşir Naxçıvan diyarımız. Dəmirqapı-Dərbənddən, Baş Qafqazın ətəklərindən başlayaraq cənuba doğru sıralanmış Göygöl, Göyçə və Urmiyə boyunca şərqə və qərbə doğru uzanıb gedən Azərbaycan torpaqlarında, o cümlədən Naxçıvanda nə qədər tarixi abidələr qoyub getmişlər ulu babalarımız?! Qədimdən də qədim olan şanlı tariximizin bu müqəddəs yadigarları içərisində xüsusi yer tutur qədim Naxçıvan abidələri.

Arxeoloqlarımızın aşkar etdikləri nadir tapıntılar bu diyarın dünyanın ən qədim əkinçilik və sənətkarlıq mərkəzlərindən biri olduğunu təsdiqləyir. Bu, bir həqiqətdir ki, bəşəriyyətin müasir mədəniyyət zirvəsinə yüksəlişində məhz oturaq xalqlar, əkinçilik və sənətkarlıq mədəniyyəti qədim olan xalqlar mühüm rol oynamışlar. Məhz belə xalqdır bizim xalqımız, belə məmləkətdir bizim Azərbaycanımız, bizim Naxçıvanımız!

Dünyada o cümlədən də bütün Şərqdə şəhərsalma mədəniyyətinin ən qədim mərkəzlərindən biridir Naxçıvan diyarı. Dünyanın ən qədim şəhərlərindən biridir Naxçıvan.

Arxeoloji tədqiqatlar təqribən 4000 il yaşı olduğunu sübut edir Naxçıvanın. Bütün Azərbaycan kimi, hər abidəsi zəngin bir tarixdir Naxçıvanımızın. Dünyanın ən qədim muzeyidir başdan-başa bütün Naxçıvan torpağı. Ən qədim tarixi Nuh peyğəmbərin adı ilə bağlıdır bu müqəddəs Azərbaycan torpağının. Ermənilərin Qafqaza köçürülməsindən min illərlə əvvəlki tarixi dövrlərə aid olan qədim Naxçıvan abidələrini “özünüküləşdirməyə” çalışan erməni saxtakarları özlərini nə qədər oda-közə vursalar da, “dünya tarixinin Ermənistandan başladığını” sübut etmək üçün nə qədər dəridən-qabıqdan çıxsalar da, qədim Oğuz yurdu, türk məskəni olaraq qalır Naxçıvanımız, Yağılara gözdağı olan Naxçıvanımız!

Naxçıvan tarixi, eyni zamanda, bizim soykökümüzdə duran, yurdun şanlı tarixinə neçə-neçə zəfər səhifələri yazmış qəhrəman türk elatlarının da tarixidir. Ən qədim Çin mənbələri də daxil olmaqla dünyanın çox müxtəlif dillərində olan məxəzlərdə adı çəkilən cəngavər Kəngərli türklərinin tarixidir Naxçıvanımızın tarixi. Ən qədim zamanlardan başlayaraq bütün əsrlər boyu Azərbaycanın cənub-qərb torpaqlarının Kəngərli yurdunun keşiyində duran bu cəngavər türk tayfası sonralar Rusiyanın və İranın işğalçı ordularına qarşı ölüm-dirim çarpışmalarında da türkün zəfər salnaməsinə neçə-neçə qızıl səhifələr yazmış, Vətənə neçə-neçə sərkərdələr, generallar bəxş etmişdir!..

Azərbaycanımızın qədim dövlətçilik tarixində özünəməxsus yer tutur Naxçıvan diyarı. 5000 illik dövlətçilik tariximizdə, Vətənin cənub-qərb sərhədlərinin yağılardan qorunub saxlanmasında nə qədər igidliklər göstərib Naxçıvanımız?! Qədim Azərbaycanın Bizans imperiyası ilə sərhəd bölgəsində yerləşən Naxçıvan daim Qərbdən gələn səlibçi-xristian

dalğalarına sinə gərməli olmuş, Bizansın və Qərb dünyasının silahlandırıb irəliyə buraxdığı erməni quldurlarının Vətən torpaqlarına soxulmasının qabağını hünərlə saxlamışdır.

Müqəddəs peyğəmbərimizin zamanında və bundan sonrakı dövrlərdə Oğuzun “qaradonlu kafirlər”ə qarşı ölüm dirim çarpışmalarının ən qaynar sərhəd bölgələrindən biri olmuşdur Naxçıvan diyarı. O zaman Baş Qafqazın ətəklərindən başlayaraq Naxçıvanadək başdan-başa bütün Qərbi Azərbaycan torpaqları arxasında Bizans imperiyası və Avropa səlibçilərinin durduğu “qara donlu kafirlər”ə qarşı qanlı çarpışmalar cəbhəsi idi. Bu cəbhədə yağılarla ölüm-dirim savaşına qalxan Oğuz igidləri təkcə doğma Vətənin deyil, həm də ümumiyyətlə, müqəddəs dinimizin İslamın müdafiəsinə qalxmışdılar. Məhz bu ölüm-dirim çarpışmaları torpağının düşmən tapdağına çevrilməməsi üçün misilsiz qəhrəmanlıqlar göstərmiş, Şəkturxaqan, Qıpçaq xaqan kimi şanlı türk sərkərdələri Əlincə qalasını, bütün Naxçıvanı ələ keçirməyə çalışan erməni Bizans səlibçi quldurlarına qan uddurmuşdular. Naxçıvanın, Göyçənin, Alagöz yaylaqlarının, Qarabağın, Gəncənin, Şəkinin bütün qərbi və şimal-qərbi Azərbaycan torpaqlarının “qara donlu kafirlər”in təcavüzündən qorunması zamanı Oğuz igidlərinin, o cümlədən Naxçıvan bahadirlərinin göstərdikləri misilsiz qəhrəmanlıqlar barədə ilk mənbələrdə nə qədər məlumatlar, maraqlı faktlar var?! Bu gün hər bir Azərbaycan türkünün başını ucadan da uca tutaraq qürurlanmağa haqqı var ki, Naxçıvanın, qəhrəman Əlincə qalasının, Göyçənin, Qarabağın, Gəncənin, Şəkinin qarşı düşmənlərdən qorunması üçün onun göstərdiyi misilsiz igidliklərlə dolu olan şanlı qəhrəmanlıq tarixinin qızıl səhifələri üzərində Dədəmiz Qorqudun silinməz

möhürü vardır, daha doğrusu, bu şanlı tarixi yaşadan ən qiymətli mənbə məhz “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarıdır.

Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixində mühüm rol oynamış Naxçıvan diyarının, qədim Naxçıvanımızın ən parlaq çağı Azərbaycanda Atabəylər Eldəgizlər dövlətinin hökmranlığı dövrüdür. O zaman bütün Azərbaycan torpaqlarını, habelə İran körfəzinə qədər çox geniş əraziləri əhatə edən böyük bir imperiyanın Eldəgizlər dövlətinin paytaxtı olan Naxçıvan daha da böyüdü, tərəqqi etdi, bütün Yaxın və Orta Şərqi böyük siyasi, iqtisadi və mədəniyyət mərkəzlərindən birinə çevrildi. O zamankı Naxçıvanda insan fəaliyyətinin bir çox sahələri ayrı-ayrı məktəblər səviyyəsinə yüksəldi. Böyük Əcəminin bütün Yaxın və Orta Şərq memarlığının inkişafına güclü təkan vermiş məşhur memarlıq məktəbi də məhz bu dövrdə yaranıb formalaşmışdı.

Naxçıvan Azərbaycanın ən qüdrətli xanlıqlarından biri olduğu dövrdə də dövlətçilik tariximizdə, qədim dövlətçilik ənənələrimizin qorunub saxlanmasında mühüm rol oynamışdır. XVIII yüzillikdə və XIX yüzilliyin əvvəllərində bütün Azərbaycan torpaqlarına yiyələnməyə çalışan İran, Rusiya və Osmanlı imperiyalarına qarşı Yurdun cənub-qərb torpaqlarının qorunub saxlanmasında Kəngərli soyundan olan məşhur sərkərdələrimizin Naxçıvan xanlarının çox mühüm rolu olmuşdur.

Naxçıvanımızın muxtariyyət haqqını 1921-ci il martında Rusiya ilə Türkiyə arasında imzalanmış Moskva müqaviləsi və həmin ilin oktyabrında Rusiya, Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan və Ermənistan arasında bağlanmış Qars müqaviləsi də təsbit etdi. Bundan sonra ermənilərin sovet rəhbərliyinə göstərdiyi müxtəlif xarakterli təsirlərə, təzyiqlərə baxmayaraq,

Naxçıvan camaatının qətiyyəti və əzmkarlığı sayəsində, nəhayət 1924-cü il fevralın 9-da Azərbaycan SSR Mərkəzi İnqilab Komitəsi Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasına çevrilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Azərbaycan Respublikası prezidenti Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illiyinin keçirilməsi haqqında fərmanında qeyd olunduğu kimi, “Bu, Azərbaycan xalqının olduqca mürəkkəb bir siyasi şəraitdə əldə etdiyi böyük tarixi nailiyyət idi”.

Əsrimizin 90-cı illərində SSRİ-nin dağılması nəticəsində yaranmış yeni beynəlxalq şəraitdən istifadə edən erməni millətçiləri, nəhayət, Naxçıvanı və Dağlıq Qarabağı qəti olaraq Ermənistana qatmaq planını reallaşdırmağa başladılar. Bu dövrdə ermənilər və onların havadarları tərəfindən hərbi-siyasi və iqtisadi blokadaya salınmış Naxçıvan xüsusilə ağır vəziyyətə düşdü. Təkcə Naxçıvanın deyil, bütün Azərbaycanın halı ağır planları reallaşmaqda, yurdumuz, o cümlədən də Naxçıvanımız bir siyasi varlıq kimi cənubi Qafqazın siyasi xəritəsindən yox edilmək ərəfəsində idi. Tariximizin bu ölüm-dirim anında Vətənin, millətin dadına Ulu Tanrının bu günlər üçün qoruyub saxladığı nadir şəxsiyyətimiz yetişdi. O zaman bizim – bütün Azərbaycanın ən müasir silahlarla silahlanmış məkrli yağuların, tarixi düşmənlərin qarşısında əliyalın qalmış xalqımızın yeganə silahı, nicat işığı, ümid yeri Heydər Əliyev şəxsiyyəti idi. Məhz bu şəxsiyyətimiz də “olum, ya ölüm” savaşımızın ən ağır cəbhəsindən Naxçıvandan qurtuluş mücadiləsinə qalxdı. Müasir daşnakların sovet sərhəd qoşunları ilə birləşərək üzük qaşı kimi mühasirəyə aldığı Naxçıvanda təkcə həmin bölgəmizin deyil, bütün Azərbaycanın müqəddəratı həll olunurdu. Ağlasığmaz dərəcədə ağır olan bu

mürəkkəb tarixi şəraitdə Heydər Əliyev şəxsiyyəti özünün yeganə silahı ilə – misilsiz siyasi dühası və dövlət müdrikliyi sayəsində Naxçıvan camaatının mübarizliyinə, əzmkarlığına arxalanaraq qəhrəman Kəngərli yurdunu tarixin ən ağır sınağından çıxara bildi!

90-cı illərin əvvəlində ağır blokada şəraitində düşməyə sinə gərən Naxçıvanda, eyni zamanda, bütün Azərbaycanda qurtuluş savaşı başlanmışdı. Milli müstəqilliyimizin ilk addımları məhz Naxçıvanda atılırdı. Muxtar Respublikanın adından “sovet” və “sosialist” sözlərinin çıxarılıb atılması, Naxçıvan Ali Sovet”inin, “Ali Məclis” adlandırılması, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağının ilk dəfə burada Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul olunması və qaldırılması, Kommunist Partiyası yerli orqanlarının fəaliyyətinin dayandırılması, SSRİ-nin saxlanması barədə referendumdan imtina olunması, 1990-cı ilin 19-20 yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilməsi, dünya azərbaycanlılarının həmrəylik gününün qeyd olunması barədə tarixi qərar çıxarılması, bir çox digər cəsarətli addımlar Naxçıvanımızı qurtuluş mücadiləmizin önünə çıxardı. Qədirbilən xalqımız özünün xilaskar oğlunu Naxçıvandan paytaxta çağırdı, Azərbaycanın taleyini ona etibar etdi. Qurtuluş savaşına Naxçıvanda başlayan, Kəngərli yurdunu Vətən üçün qoruyub saxlayan Heydər Əliyev bütün Azərbaycanın qurtuluş savaşının qalibi, Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı oldu.

Bu gün sabitlik və əmin-amanlıq şəraitində yaşayan, dünya birliyində, öz layiqli yerini tutan müstəqil Azərbaycanımız əbədi olaraq qoynuna aldığı qədim Naxçıvanımızla birlikdə inamla özünün işıqlı sabahına doğru addımlayır.

III Bölmə

Naxçıvan tarixi şəxsiyyətlər diyarı

Azərbaycan tarixən öz alimləri, elm xadimləri ilə bəşər tarixinə böyük izlər qoymuş, mühüm elmi nailiyyətlərə müəlliflik etmişdir. Təqdirəlayiq haldır ki, bu ənənə bu gün də davam etdirilir və azərbaycanlı alimlərin adları dünya elm salnaməsində iftixarla səsləndirilir. Bu, xalqımızın malik olduğu intellektual potensialı, elmə, təhsilə bağlılığı, maariflənməyə kütləvi meyli bariz şəkildə əks etdirilir. Ancaq bu xüsusda bir məqam özünü daha aşkar göstərir. Azərbaycan elminin son illərdə daha böyük qlobal əhəmiyyətli elmi yeniliklərə imza atmasının vacib şərtlərindən biri də dövlətin bu sahəyə, elm xadimlərinə göstərdiyi böyük qayğı və diqqətdir.

Naxçıvan elm xadimləri ilə yalnız Azərbaycan miqyasında məşhurlaşmayıb, adlı-sanlı alimləri sayəsində bölgənin ən nüfuzlu elm mərkəzi kimi dünyada hələ xeyli əvvəl tanınıb. Ötən yüzillikdə elmin müxtəlif sahələrində mühüm nailiyyətlər qazanmış çoxsaylı yetirmələri muxtar respublikanın şöhrətini zirvələrə qaldırmışlar. Naxçıvanda doğularaq elmə bağlılıqlarını məhz bu bölgədən alan minlərlə alim, yüzlərlə professor, elmlər doktoru, MEA-nın həqiqi və müxbir üzvləri bu gün Azərbaycanın intellektual potensialının əsasını təşkil edir.

Heydər Əliyev

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyev 10 may 1923-cü ildə Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur.

Heydər Əliyev Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirdikdən sonra 1939-41-ci illərdə Azərbaycan Sənaye İnstitutunun memarlıq fakültəsində təhsil almışdır. 1941-ci ildən Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası Xalq Daxili İşlər Komissarlığında və Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası Xalq Komissarları Sovetində şöbə müdiri işləmişdir. Heydər Əliyev 1944-cü ilin mayında Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsi tərəfindən dövlət təhlükəsizliyi orqanlarına işə göndərilmiş, Leninqradda xüsusi ali təhsil almış, general rütbəsinədək yüksəlmişdir. 1957-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdir. 1964-cü ildə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi sədrinin müavini, 1967-ci ildə isə sədri vəzifəsinə irəli çəkilmişdir. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin (1969) plenumunda Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi, Mərkəzi Komitənin büro üzvü seçilmişdir. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin avqust (1969) plenumunda Heydər Əliyevin məruzəsi əsasında respublikada xalq təsərrüfatına və mədəni quruculuğa rəhbərliyi əsaslı surətdə yaxşılaşdırmaq, dövlət və əmək intizamını möhkəmləndirmək, kadrların məsuliyyətini artırmaq xətti müəyyən olunmuşdur. Bu xətt Heydər Əliyevin məruzə və çıxışlarında inkişaf etdirilərək elmi surətdə əsaslandırılmış,

respublikanın iqtisadi-siyasi həyatında xalqın mənəviyyatına mənfi təsir göstərən tənəzzül meyillərinin qarşısının alınması, sağlam mənəvi-psixoloji iqlimin, ictimai ovqatın bərqərarlaşması uğrunda mübariz fəaliyyət proqramı olmuşdur. Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyasının 28-ci (1971, mart) və 29-cu (1976, yanvar) qurultaylarında hesabat məruzələri bu proqramın həyata keçirilməsində mühüm əməli rol oynamışdır. Heydər Əliyev Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 24-cü və 25-ci qurultaylarında çıxış etmiş, həmin qurultaylarda Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin üzvü seçilmişdir. Heydər Əliyev 1976-cı ilin martında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosu üzvlüyünə namizəd, 1982-ci ilin noyabrında isə Siyasi Büro üzvü seçilmiş və eyni zamanda SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edilmişdir. SSRİ Konstitusiyası komissiyasının üzvü olan Heydər Əliyev ölkənin yeni Konstitusiyasının hazırlanmasında fəal iştirak etmiş və Konstitusiyayı qəbul edən SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında çıxış etmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının yeni Konstitusiyasının layihəsini hazırlayan komissiyanın sədri kimi Azərbaycan dilinin Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili olması haqqında maddənin respublika konstitusiyasına daxil edilməsinə nail olmuşdur. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Ali Sovetinin sessiyasında "Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyasının (Əsas Qanunun) layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunları haqqında" məruzə etmişdir (1978, aprel).

İham Əliyev

Əliyev İlham Heydər oğlu 1961-ci il dekabr ayının 24-də Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunu bitirmişdir. Tarix elmləri namizədidir. 1982-ci ildən əmək fəaliyyətinə başlamış, MDBMI-də aspirant, müəllim olmuşdur. 1991-ci ildən Moskvada "Oriyent" şirkətinin baş direktoru vəzifəsində işləmişdir. 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin xarici iqtisadi əlaqələr üzrə vitse-prezidenti təyin olunmuşdur, 1997-2003-cü illərdə ARDNŞ-in birinci vitse-prezidenti vəzifəsində çalışıb. 2003-cü ilin avqust ayından həmin ilin oktyabr ayının 15-dək Azərbaycan Respublikasının baş naziri olub. İlham Əliyevin respublikada quruculuq işlərinin başlanmasında, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsində, müstəqil Azərbaycanın xarici ölkələrlə iqtisadi və mədəni əlaqələrinin möhkəmlənməsində, xüsusilə neft-qaz yataqlarının birgə işlənilməsinə dair dünyanın qabaqcıl neft şirkətləri ilə tarixi müqavilələrin, o cümlədən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri haqqında müqavilənin bağlanması və gerçəkləşdirilməsində, ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının neft strategiyasının həyata keçirilməsində mühüm xidmətləri vardır. Neft strategiyasının həyata keçirilməsi, 21 neft müqaviləsinin imzalanması nəticəsində xarici şirkətlər 1994-2000-ci illərdə Azərbaycana 800 milyon ABŞ dolları məbləğində bonus vermişdir. Azərbaycanın neft sektorunda 30 mindən artıq yeni iş yeri açılmışdır. İlham Əliyev 1997-ci ildən Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin

(AMOK) prezidentidir. Uşaqların, yeniyetmə və gənclərin idmana cəlb olunmasında, respublikada idmanın inkişafı üçün şərait yaradılmasında, Azərbaycan idmançılarının mötəbər Beynəlxalq yarışlarda uğurlar qazanmasında AMOK-un prezidenti kimi onun böyük xidməti var.

Siyasi xadim kimi İlham Əliyev beynəlxalq aləmdə böyük hörmət və nüfuz qazanmışdır. O, Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı kimi ABŞ, İngiltərə, Türkiyə, Avstraliya və s. ölkələrdə keçirilən bir çox beynəlxalq və regional konfrans və konqreslərin iştirakçısı olmuş, məruzələrlə çıxış etmişdir.

Ölkədə demokratik islahatlar aparılmasında, demokratik və hüquqi dövlət quruculuğunda, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində uğurlu xidmətlər göstərən İlham Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının (YAP) I qurultayında (1999) partiya sədrinin müavini, II qurultayında (2001) isə mövqeyini dəstəkləyən bir sıra yeni təsis olunmuş birinci müavini vəzifəsinə seçilmişdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (1-2-ci çağırış) deputatı, Avropa Şurası Parlament Assambleyasında (AŞPA) Azərbaycan Parlamenti daimi nümayəndə heyətinin başçısı (2001 ildən), sonra isə bu nüfuzlu Beynəlxalq təşkilatın vitse-prezidenti və büro üzvü seçilmişdir. Azərbaycan haqqında, xüsusilə Ermənistanın ölkəmizə hərbi təcavüzü və onun faciəli nəticələri, erməni terrorizmi haqqında həqiqətlərin bu mötəbər beynəlxalq təşkilat vasitəsilə dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında müstəsna xidməti var.

1991-1994-cü illərdə özəl biznes sahəsində çalışmışdır. Bir sıra istehsal-kommersiya müəssisələrinə rəhbərlik etmişdir.

1994-cü ildən 2003-cü ilin avqust ayınadək Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin vitse-prezidenti, birinci vitse-prezidenti olmuşdur. Heydər Əliyevin neft strategiyasının həyata keçirilməsində fəal iştirak etmişdir.

Suveren Azərbaycanın neft siyasətinin geosiyasi aspektlərinə dair bir sıra tədqiqat işlərinin müəllifidir. Siyasi elmlər doktorudur.

1995-ci və 2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə deputat seçilmişdir. 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Baş naziri vəzifəsinə təyin edilməsi ilə əlaqədar olaraq deputat səlahiyyətlərinə xitam vermişdir.

1997-ci ildən Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin Prezidentidir. İdmanın və Olimpiya hərəkatının inkişafında böyük xidmətlərinə görə Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin ali ordeni ilə təltif edilmişdir.

1999-cü ildə Yeni Azərbaycan Partiyası sədrinin müavini, 2001-ci ildə sədrin birinci müavini, 2005-ci ildə isə partiyanın sədri seçilmişdir.

2001-2003-cü illərdə Avropa Şurası Parlament Assambleyasında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin nümayəndə heyətinin rəhbəri olmuşdur.

2003-cü ilin yanvarında Avropa Şurası Parlament Assambleyası sədrinin müavini, AŞPA-nın Büro üzvü seçilmişdir.

2004-cü ilin aprelində AŞPA-nın fəaliyyətində fəal iştirakına və Avropa ideallarına sədaqətinə görə AŞPA-nın fəxri üzvü diplomu və AŞPA medalı ilə təltif edilmişdir.

2003-cü il avqustun 4-də Milli Məclis tərəfindən təsdiq edildikdən sonra Azərbaycan Respublikasının Baş naziri təyin edilmişdir.

2003-cü il 15 oktyabrda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir. 2003-cü il oktyabrın 31-də vəzifəsinin icrasına başlamışdır. 2008-ci ildə yenidən prezident seçilmişdir. 2013-cü ildə üçüncü müddətə prezident seçilmişdir. 2018-ci ildə səslərin böyük əksəriyyəti ilə dördüncü müddətə Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçilmiş və hazırda prezident vəzifəsini icra edir.

Zərifə Əliyeva

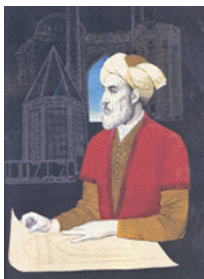
Azərbaycan Respublikasının Əməkdar elm xadimi, tibb elmləri doktoru, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademiki Zərifə Əziz qızı Əliyeva 28 aprel 1923-cü ildə Şərur rayonunun Şahtaxtı kəndində anadan olmuşdur. Əziz Əliyevin qızı, Heydər Əliyevin həyat yoldaşdır. Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu bitirmişdir. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutunda elmi işçi, 1969-cu ildən isə Ə.Əliyev adına Azərbaycan Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda göz xəstəlikləri kafedrasının dosenti, professor, görmə orqanlarının peşə patologiyası laboratoriyasının müdiri, oftalmologiya kafedrasının müdiri vəzifələrində çalışmışdır. Z.Əliyevanın Azərbaycanda oftalmologiya elminin inkişafında müstəsna xidmətləri var. O, vaxtilə Azərbaycanda geniş yayılmış traxomanın, dünya təcrübəsində birincilər sırasında peşə, xüsusilə kimya və elektron sənayelərində peşə fəaliyyəti ilə bağlı göz xəstəliklərinin öyrənilməsi, profilaktikası və müalicəsinə, habelə oftalmologiyanın müasir problemlərinə dair bir çox sanballı tədqiqatların, o cümlədən "Terapevtik

oftalmologiya", "İridodiaqnostikanın əsasları" kimi nadir elmi əsərlərin müəlliflərindən biri, 12 monoqrafiya, dərslik və dərs vəsaitinin, 150-yə yaxın elmi işin, 1 ixtira və 12 səmərələşdirici təklifin müəllifidir. Z.Əliyeva yüksək ixtisaslı səhiyyə kadrları hazırlanmasına böyük əmək sərf etmişdir. O, Ümumittifaq Oftalmoloqlar Cəmiyyəti Rəyasət Heyətinin, Sovet Sülhü Müdafiə Komitəsinin, Azərbaycan Oftalmologiya Cəmiyyəti İdarə Heyətinin, "Vestnik oftalmoloqu" (Moskva) jurnalı redaksiya heyətinin üzvü idi. Yüksək elmi nailiyyətlərinə görə SSRİ Tibb Elmlər Akademiyasının M.İ.Averbax adına mükafatına layiq görülmüşdür (1981). 1985-ci il aprel ayının 15-də Moskva şəhərində vəfat edən Zərifə xanım Əliyevanın cənazəsi 1994-cü ildə Moskvanın Novo-Deviçye qəbiristanlığından Bakıya gətirilərək, Fəxri Xiyabanda, atasının qəbri yanında dəfn olunmuşdur.

Əcəmi Naxçıvani

Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvani (12-ci əsrin 20-ci illəri – 12-ci əsrin sonu) Azərbaycan memarlığının görkəmli nümayəndəsi, Naxçıvan memarlıq məktəbinin banisidir. Əcəmi

orta əsr Azərbaycan memarlığına yeni istiqamət vermiş, özünün sənət dühası ilə Səlcuqilər dövrü memarlığının bir qədər ağır və sərt üslubuna böyük incəlik və dinamiklik gətirmiş, Yaxın Şərq memarlığına güclü təsir göstərmişdir. Əcəminin adı Azərbaycan ictimai fikrində intibah, humanizm ideyalarının yayıldığı 12-ci əsrin görkəmli simaları arasında şərəfli yer tutur. Eyni zamanda, dövrünün memarları içərisində Əcəmi daha çox yaratdıqlarının elmə bəlli olması ilə seçilir.

Yaratdığı abidələrin üzərindəki kitabələrdə özünü "Əbubəkr oğlu Əcəmi, Naxçıvanlı memar" adlandıran sənətkarın təsviri sənəti, mühəndisliyi memarlıqla sintetik şəkildə birləşdirdiyi aydın görünür. Şərqlin böyük dühaları ona "Şeyxül-mühəndis" fəxri adı vermişdilər

Əcəminin yaradıcılığı 12-ci əsrdə qüdrətli Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin paytaxtı Naxçıvanla bağlı olmuşdur. Əcəminin yaratdığı ilk məlum abidə Yusif ibn Küseyir türbəsidir. Naxçıvan şəhərinin mərkəzində yerləşən və el arasında "Atababa günbəzi" adı ilə tanınan bu türbə 1162-ci ildə tikilmişdir. Abidənin giriş qapısından soldakı kitabədə memarın adı yazılmışdır: "Bənnə Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvanının əməli". Təkcə Azərbaycanda deyil, islam aləmində ən hündür və incə kompozisiyalı türbələrindən sayılan Möminə xatun türbəsini Əcəmi 1186-cı ildə Naxçıvanın qərb hissəsində ucaltmışdır. El yaddaşında "Atabəy günbəzi" adı ilə qalan bu türbə Atabəy Şəmsəddin Eldənizin arvadı, Məhəmməd Cahən Pəhləvanın anası Möminə xatunun şərəfinə tikilmişdir. Türbə özünün iri ölçüləri, monumental biçimləri, dinamik silueti ilə böyük bir memarlıq kompleksinin dominantı idi. Memarlıq prinsiplərinin təkmilləşməsi və mürəkkəbləşməsi əsasında yaradılmış onguşəli Möminə xatun türbəsi monumental abidədir.

Əcəmi yaradıcılığı Azərbaycan və Yaxın Şərq ölkələri memarlığına böyük təsir göstərmişdir – Marağadakı Göy günbüz (1196), Naxçıvan yaxınlığındakı Gülüstan türbəsi (13 əsr), Qarabağlar türbəsi (12-14 əsrlər), Bərdə və Səlmə türbələri (14 əsr), türk memarı Sinanın (16 əsr) İstanbulda tikdiyi türbələrdə Əcəmi ənənələri yaşayır.

Nəcməddin Naxçıvani

Naxçıvani Nəcməddin ibn Əhməd ibn Əbubəkr ibn Məhəmməd – müsəlman Şərqi Azərbaycanda tanınmış Azərbaycan filosofudur. Naxçıvanda təhsil almış, elmin bütün sahələrini mükəmməl öyrənmişdir. Nəcməddin Naxçıvani ömrünün müəyyən hissəsini Azərbaycanda yaşamış, Marağa rəsədxanasında çalışmışdır. Ərəb alimi İbn əl-İbri (Əbül-Fərəc; 1226-1286) "Müxtəsər tarix əl-düvəl" ("Dövlətlərin müxtəsər tarixi") əsərində Naxçıvani haqqında yazırdı: "O, böyük fəzilət sahibi, dəqiq elmlərin dərin bilicisi idi. Öz vətəninə fəlsəfə ilə məşğul olurdu". Naxçıvani doğma yurdunu, çox güman ki, siyasi şərait üzündən tərk etməli olmuşdur. Bir müddət Əmir Cəlaləddin Qaratayın vəziri işləyən filosof yuxarı dairələrdəki haqsızlığın, ədalətsizliyin bilavasitə şahidi olduqda ətrafında baş verən ictimai-siyasi hadisələrə biganə qala bilməmiş, etiraz əlaməti olaraq saray həyatını tərk edərək Hələbə getmiş, ömrünün axırlarında güşənişin həyat keçirmişdir. İbn əl-İbri yazır: "O, ölkələri səyahətə çıxdı, xeyli gəzib dolaşdı, axırda Ruma gəldi, böyük mənsəblər tutdu".

Naxçıvanın elmi və fəlsəfi yaradıcılığı orta əsr müəllifləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Ərəb müəllifi İbn Bibi onu "bütün elmlərdə və fənlərdə dalğalı dənizə və yağışlı buluda" bənzətmiş, dini və dünyəvi elmləri özündə topladığını qeyd etmişdir. Naxçıvani peripatetik fəlsəfənin problemlərini dərinlən araşdırmış, məntiqə və təbiətşünaslığa böyük əhəmiyyət vermişdir. Ərəbdilli peripatetizmin, onun görkəmli nümayəndəsi İbn Sinanın əsərlərinin fəal təbliğatçılarından sayılmasına baxmayaraq, bir sıra

doktrinaları tənqidi planda nəzərdən keçirmişdir. Naxçıvani İbn Sinanın "Tibb qanunu" və "İşarələr və qeydlər" kitablarına şərhlər yazmışdır. İnsan öləndən sonra nəfsin yaşamasına inanan Naxçıvani Şərq peripatetiklərinin əksinə olaraq, mənbələrdə deyildiyi kimi, "tənəsüx təliminə güclü meyil göstərirdi". O, İbn Sinanın əsərlərini ortodoksal islam mövqeyindən təftiş etməmiş, əksinə, hakim ideologiyanın prinsiplərinə heç də uyğun gəlməyən bir təlimi – tənəsüxü qəbul etməklə peripatetiklərə tənqidi yanaşmışdır. Əsərlərinin əlyazma nüsxələri dünyanın müxtəlif arxivlərində, o cümlədən "Tibb qanunu" kitabının şərhı Paris Milli kitabxanasında, "İşarələr və qeydlər" kitabına şərh Türkiyənin Ayasofiya, Nur Osmanıyyə və Köprülü kitabxanalarında, "Məntiqin məğzi və fəlsəfənin xülasəsi" risaləsi Nəcəf (İraq) şəhərindəki Əl-Məşhəd əl-Əlvin əlyazmalar fondunda saxlanılır.

Məhəmməd ibn-Hinduşah Naxçıvani

Naxçıvani Məhəmməd ibn Hinduşah ibn Səncər ibn Abdullah əl-Girani ən-Naxçıvani alim və dövlət xadimi, qazı əl-qüzzat olmuşdur. XIV əsrin 20-ci illərində Təbrizə gəlmiş və Hülakular sarayında maliyyə sahəsində çalışmışdır. F. Rəşidəddinin oğlu, sonralar dövlətin baş vəziri olmuş Qiyasəddin Məhəmməd Rəşidinin yanında münşi və nədim olmuş, qabiliyyətinə görə "Şəmsi münşi ən-Naxçıvani" ləqəbini almışdır. Qiyasəddin Məhəmməd Rəşidinin vasitəçiliyi ilə Elxani hökmdarı Sultan Əbu Səid Bahadır xanla (1316-1335) tanış olmuş, onun göstərişinə əsasən dövlət quruluşu və idarə sisteminə həsr olunmuş xüsusi əsər yazmağa başlamış, lakin onu uzun müddətdən sonra (1366) başa çatdırı bilmişdir.

Həyatının ikinci yarısı Azərbaycanda Çobanilərin ağalığı və Cəlarilərin hakimiyyəti dövrlərinə təsadüf edir. Bu illərdə din sahəsində də məşhurlaşmış və Cəlarilər dövründə bir müddət dövlətin baş qazısı (qazı əl-qüzzat) vəzifəsində çalışmışdır. Naxçıvanının ictimai-siyasi baxışları Nizam əl-mülk, Rəşidəddin və onun oğlu Qiyasəddinin, həmçinin Vəssaf, Həmdullah Qəzvini və başqa mütəfəkkirlərin baxışları ilə demək olar ki, eyniyyət təşkil edir. O da sələfləri kimi, dövlət quruluşunda monarxiya sistemi və mərkəzləşdirilmiş güclü hakimiyyət tərəfdarı olmuşdur. Elmi irsindən dövrümüzədək 2 əsər çatmışdır. 1328-ci ildə başa çatdırdığı "Sihah əl-fors" əsəri fars dilində işlədilən 2300 sözün, ibarənin izahına həsr olunmuş lüğətdir. Əsər müəllifin müqəddiməsindən (dibaçə), 25 bab və 431 fəsildən ibarətdir. Lüğətin tərtibində sələflərinin təcrübəsindən istifadə edən müəllif fars sözlərinin izahı zamanı bir çox dillərdən, o cümlədən Azərbaycan və türk dili materiallarından faydalanmışdır. Lüğətdə Azərbaycan əhalisinin həyat tərzini əks etdirən etnoqrafik materiallar vardır. Burada bir çox söz ustalarının, eləcə də atası Hinduşah Naxçıvanının şeirlərindən parçalar verilir. Müəllif yeri gəldikcə fars dilinin leksikologiyası və fonetikasından bəhs edir. Əsər sonrakı dövrlərdə lüğət tərtibçiləri üçün mənbə rolunu oynamışdır. 4 əlyazma nüsxəsi məlumdur. 1962-ci ildə Tehrandə Ə. Taəti tərəfindən nəşr olunmuşdur. Cəlairi hökmdarı Şeyx Üveysə (1356-1374) həsr olunmuş və 1366-cı ildə tamamlanmış 2-ci əsəri iki hissədən ibarət "Dəstur əl-katib fi təyin əl-məratib" ("Dərəcələrin təyin edilməsində katiblər üçün göstəriş") əsəridir. Burada rəsmi dövlət sənədlərinin nümunələri verilmişdir. Lakin sənədlər, sadəcə, nümunə

xarakteri daşımayıb, dövrün ictimai-iqtisadi, siyasi, mədəni və dini həyatı barədə çoxlu real faktlarını əks etdirir. Müəllif dövrün idarə sistemində mövcud olmuş vəzifələrə təyinatları şərh edərkən nümunə kimi faktik sənədləri misal göstərmişdir. Burada real tarixi şəxsiyyətlər və yer adları xatırlanır. Əsərdə 100-dən artıq tarixi termin, istilah verilir və onların bir çoxu müəllif tərəfindən açıqlanır. Əsər Nizam əl-mülkün "Siyasətnamə"si, Rəşidəddinin "Cami ət-təvarix"i və s. əsərlərlə bir səviyyədə tutulur. Dünya kitabxanalarında 6 əlyazma nüsxəsi mövcuddur. Elmi-tənqidi mətni (bütün mövcud əlyazma nüsxələri əsasında) akademik Ə. Ə. Əlizadə tərəfindən hazırlanmış və 1964-1976-cı illərdə Moskvada 2 cildə (3 kitabda) çap olunmuşdur.

Həsən Əliyev

Əliyev Həsən Əlirza oğlu 15 dekabr 1907-ci ildə Sisyan rayonunun Comərdli kəndində anadan olub. Həsən Əliyev torpaqsünas, ümumi əkinçilik və təbiəti mühafizə sahəsində görkəmli alim, ictimai-siyasi xadim olub. Kənd təsərrüfatı elmləri doktoru, professor kimi elmə böyük xidmətlər göstərib. 1952-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademiki seçilib. 1947-ci ildə Azərbaycan Respublikası Əməkdar elm xadimi fəxri adına layiq görülüb. 1978-ci ildə Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı adını alıb. 1941-1945-ci illərdə Böyük Vətən Müharibəsinin iştirakçısı olub. Həsən Əliyev haqqında "Vikipediya" Açıq Ensiklopediyasında verilən məlumata görə, cəfakeş alim Böyük Vətən Müharibəsində ağır yaralandıqdan

sonra arxa cəbhəyə göndərilir, səngəri elm cəbhəsi ilə əvəz edən Həsən Əliyev 1944-1949-cu illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, eyni zamanda 1945-1949-cu illərdə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda baş müəllim, 1949-1952-ci illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Botanika İnstitutunun direktoru olub. Azərbaycan kənd təsərrüfatı nazirinin birinci müavini və 1952-ci ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi olub. 1952-1957-ci illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademik-katibi, 1957-1967-ci illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutunda laboratoriya müdiri, 1968-ci ildən ömrünün sonuna qədər işə (1993) Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Coğrafiya İnstitutunun direktoru (1968-1993) vəzifələrində işləyib. Əsas elmi fəaliyyəti torpaqşünaslığın nəzəriyyəsi, ekologiya, botanika, bitkiçilik, təbii ehtiyatların və təbii şəraitin qorunub daha səmərəli istifadə olunması problemlərini, ümumiyyətlə, təbiətşünaslığın müxtəlif sahələrini əhatə edir. O, Şərqi Zaqafqaziya torpaqlarının əmələ gəlməsinin və coğrafiyasının tədqiqinə, Azərbaycanda Beynəlxalq Bioloji Proqramın işlənilməsinə hazırlanmasına böyük əmək sərf edib. Təbii ehtiyatların tədqiqi, təbiətdən istifadənin elmi cəhətdən əsaslandırılması və onların mühafizəsinin təşkili Həsən Əliyevin elmi və ictimai fəaliyyətinin əsas istiqamətini təşkil edib.

Həsən Əliyevin "Həyəcan təbili" əsəri təbiətin və ətraf mühitin qorunması üçün insanlara ağırlı, hərərətli müraciət, çağırışıdır. H.Əliyev coğrafiya üzrə bir sıra elmi şuraların sədri və üzvü olub. Yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasında böyük

xidməti var. Azərbaycan Respublikası Təbiəti Mühafizə Komitəsinin yaradıcısı və Cəmiyyətinin sədri, 1975-1990-cı illərdə Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin prezidenti, 1975-ci ildən "Azərbaycan təbiəti" məcmuəsinin baş redaktoru olub. Həsən Əliyev 1958-ci ildə Yunanıstanda, 1960-cı ildə Polşada, 1964 və 1977-ci illərdə ABŞ-da, 1966-cı ildə Rumıniyada, eyni ildə İsveçrədə, 1968-ci ildə Avstraliyada, 1978-ci ildə Kanadada, 1980-ci ildə Yaponiyada, 1981-ci ildə Almaniyada və başqa ölkələrdə keçirilmiş beynəlxalq konqreslərdə məruzələr edib. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 10-11-ci çağırışda deputatı olub. Lenin ordeni, Oktyabr İnqilabı, Qırmızı Əmək Bayrağı, Qırmızı Ulduz, Vətən müharibəsi, Şərəf nişanı ordenləri, SSRİ Elmlər Akademiyasının N.İ.Vavilov adına qızıl medalı ilə təltif edilib. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Coğrafiya İnstitutu Həsən Əliyevin adını daşıyır. Dünya Universitetinin elmi və mədəniyyət üzrə doktoru (ABŞ), İngiltərə Kraliça Biblioqraflar Cəmiyyətinin həqiqi üzvü olub.

Həsən Abdullayev

Abdullayev Həsən Məmmədbağır oğlu 20 avqust 1918-ci ildə Culfa rayonunun Yaycı kəndində anadan olub. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü (1970), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademikidir. Azərbaycan Respublikası Əməkdar elm xadimidir (1974). Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı (1972). Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun fizika-riyaziyyat fakültəsini (1941) və Azərbaycan Milli Elmlər

Akademiyası Fizika-Riyaziyyat İnstitutunun aspiranturasını (1948) bitirmişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fizika-Riyaziyyat (1950, 1957-58) və Fizika (1959-1968) institutlarının direktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası fizika-riyaziyyat və texnika bölməsinin akademik katibi (1968-1970) və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası prezidenti (1970-1983) olmuşdur. Abdullayev selenin, tellurun, onların mürəkkəb birləşmələrinin və bunların əsasında hazırlanan yarımkeçirici cihazların fizikası, selenin bioloji proseslərdə rolunun tədqiqi sahəsində əsaslı elmi təcrübələr qazanmışdır. Abdullayevin rəhbərliyi ilə bir sıra cihazlar yeni fiziki prinsiplə işləyən uzunmüddətli elektrik yaddaşlı cihazlar yaradılmışdır. Termoelektrik çeviricilər üçün Abdullayevin aldığı yarımkeçirici materiala ABŞ və Fransanın patentləri verilmişdir. O, Azərbaycanda yarımkeçiricilər fizikası üzrə elmi məktəb yaratmışdır. Abdullayevin təşəbbüsü ilə 1956-cı ildə Bakı Dövlət Universitetində yarımkeçiricilər fizikası kafedrası təşkil edilmişdir. Abdullayev SSRİ Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyəti yanında "Yarımkeçiricilər fizikası və kimyası" elmi şurasının üzvü, respublika "Fizika problemləri" elmi şurasının və "Bilik" Cəmiyyəti İdarə Heyətinin sədri, elm və texnika sahəsində Azərbaycan Respublikası Dövlət Mükafatları Komitəsinin sədri idi. 11 monoqrafiyanın, 300-dən çox elmi əsərin, 40 ixtiranın müəllifidir. ABŞ, Fransa, Böyük Britaniya, Yaponiya, İsveç və s. ölkələrdə keçirilən beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmiş, Türkiyədə yarımkeçiricilər fizikasına dair mühazirələr oxumuşdur. Həsən Abdullayevin "Elektron yarımkeçiriciləri və onların tətbiqi" kitabı yarımkeçiricilər fizikası sahəsində Azərbaycan dilində nəşr olunan ilk əsərdir. SSRİ Ali Sovetinin

deputatı olmuşdur. Lenin ordeni, Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni, SSRİ Elmlər Akademiyasının S.İ.Vavilov adına qızıl medalı ilə təltif edilmişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fizika İnstitutuna onun adı verilmişdir. İnstitutun binasının önündə onun barelyefi olan xatirə lövhəsi vurulmuşdur, Naxçıvanda adına küçə və məktəb var.

İsmayıl Naxçıvanski

Naxçıvanski İsmayıl xan Ehsan xan oğlu hərbi xadim, general-leytenant olub. Sonuncu Naxçıvan xanı Ehsan xan Kəngərlinin oğlu, Kalbalı xan Naxçıvanskiyə qardaşıdır. Tiflis hərbi gimnaziyasını bitirmiş (1839), bir il sonra poruçik rütbəsi almışdır. Uzun müddət Qafqaz Əlahiddə Ordusunda xidmət edən Naxçıvanskiyə 1844-cü ildə ştabs-kapitan, 1860-cı ildə isə alay komandiri kimi polkovnik rütbəsi verilmişdir. 1877-1878-ci illər Rusiya-Türkiyə müharibəsində göstərdiyi sərkərdəlik fəaliyyətinə görə isə o, süvari qoşunu general-mayoru rütbəsinə layiq görülmüşdür. Ordudan general-leytenant rütbəsi ilə tərxis olunan Naxçıvanski vətəninə abadlıq işləri ilə məşğul olmuş, Naxçıvana su çəkdirmiş, kəhrizlər qazdırmış və tarixi abidə kimi bugünədək qorunan kümbəzli hamam tikdirmişdir. Xurşud Banu Natəvanın qızı Xanbikə xanımı oğlu Əman xana alıb, Qarabağ xanlığı ilə qohum olmuşdur. Birinci və üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Stanislav", üçüncü və dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir", dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Georgi" ordenləri ilə təltif olunmuşdur. Rus yazıçısı Valentin Pikul "Bəyazid"

tarixi romanında Naxçıvanskinin obrazına müraciət etmiş, onun igidliyindən, əla sərkərdəlik bacarığından söz açmışdır. Naxçıvanskinin adı Sovet Hərbi Ensiklopediyasının birinci cildində də çəkilir, "Bəyazid" şəhəri rus qoşunları tərəfindən mühasirəyə alınarkən gedən ağır döyüşlərə polkovnik Naxçıvanskinin rəhbərlik etdiyi göstərilir. Bəzi tədqiqatlarda Naxçıvanski İsmayıl xan onun qardaşı oğlu olan Hüseyn xan Naxçıvanski ilə qarışıq salınmışdır.

Hüseyn Naxçıvanski

Naxçıvanski Hüseyn xan Kalbalı xan oğlu hərbi xadim, general-leytenant (1915) olub. Kalbalı xan Naxçıvanskinin oğlu, Ehsan xan Kəngərlinin nəvəsidir. On beş yaşında ikən Peterburqdakı Paj korpusu məktəbinə verilmiş, 1881-ci ildə oranı əla qiymətlərlə bitirərək, çarın xüsusi süvari qoşununda xidmət etmişdir. Sonralar Qafqazda və Rusiyanın müxtəlif şəhərlərində hərbi xidmətdə olan Naxçıvaniyə 1903-cü ildə polkovnik rütbəsi verilmişdir. Rusiya-Yaponiya müharibəsində (1904-1905) qafqazlılardan təşkil olunmuş 2-ci Dağıstan süvari alayına komandirlik etmişdir. Tanınmış rus jurnalisti A. Kvitkanın "Zabaykalye kazak zabitinin gündəliyi" əsərində Naxçıvanının alayının döyüş rəşadətindən də bəhs olunur. 1906-cı ildə leybqvardiya polkunun komandiri olmuş, 1907-ci ildə general-mayor rütbəsinə layiq görülmüşdür. 1912-ci ildə Naxçıvani 1-ci Əlahiddə süvari briqadasının komandiri idi. Birinci dünya müharibəsində 1-ci və 2-ci süvari diviziyalarının komandiri olan Naxçıvani alman cəbhəsinin yarılmasında fərqlənmişdir. Rus yazıçısı

A. Soljenitsin "14 avqust" romanında yazmışdır: "Peterburq zadəganlarının say-seçmə üzvlərindən ibarət qvardiya süvarilərinə general Hüseyn xan Naxçıvanski komandanlıq edirdi". Birinci dünya müharibəsi cəbhələrində qazandığı qələbələrə və sərkərdəlik məharətinə görə 1916-cı ildə Naxçıvaniyə tam süvari qoşunu generalı rütbəsi verilmişdir. Sonralar Cənubi Qafqaz cəbhəsinin komandanı təyin edilmiş, Fevral İnqilabından (1917) sonra hərbi işdən uzaqlaşmışdır. Müqəddəs Georgi ordeninin dörd dərəcəsi ilə, Müqəddəs Vladimir, ikinci dərəcəli Müqəddəs Aleksandr, MüqəddəsAnna, İgidliyə görə, İranın almazla bəzədilmiş 2-ci və 4-cü dərəcəli Şire-Xurşid, zabitlərə məxsus Rumın ulduzu, Avstriyanın Dəmir xaç, Bolqarıstanın Döyüş xidmətlərinə görə ordenləri, dördüncü dərəcəli, bantlı, üstü yazılı qızıl silahla təltif olunmuşdur. Qəbri Sankt-Peterburqdakı Aleksandr Nevski monastrının qəbiristanlığındadır.

Cəmşid Naxçıvanski

Naxçıvanski Cəmşid Cəfərqulu oğlu hərbi xadim, briqada komandiri olub. Yelizavetgrad qvardiya məktəbini bitirmişdir. Birinci dünya müharibəsində müsəlmanlardan təşkil olunmuş süvari eskadronun komandiri olmuş, "Brusilov cəbhəsi"nin yarılmasında iştirak etmiş, 4-cü dərəcəli "Müqəddəs Georgi" ordeni ilə təltif olunmuşdu. Avstriya-Rumıniya cəbhəsində üç dəfə yaralanan C.Naxçıvanski igid süvari zabiti kimi gümüş silahla mükafatlandırılmış, 2-ci, 3-cü, 4-cü dərəcəli Anna, 2-ci, 3-cü dərəcəli Stanislav ordenləri ilə təltif olunmuşdu. Cənub-Qərb

cəbhəsi dağıdıldıqdan sonra ştab-rotmistri C.Naxçıvanski başçılıq etdiyi süvari alayı ilə birgə Azərbaycana qayıtmış, 1918-ci il sentyabrın 15-də türk qoşunları və Azərbaycan Əlahiddə Korpusu ilə birgə Bakını düşmənlərdən təmizləmişdi. Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda C.Naxçıvanski inamla vuruşmuşdur. C.Naxçıvanski 1923 və 1928-ci illərdə Moskvada qısa müddətli Ali Hərbi Akademiya kurslarında oxumuş, Azərbaycana qayıtdıqdan sonra yenidən diviziya komandiri olmuşdur.

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası və Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikası Mərkəzi İcraiyyə Komitələrinin üzvü idi. Qırmızı Bayraq, Qırmızı Əmək Bayrağı, Qırmızı Ulduz ordenləri ilə təltif edilmişdir. Adına Bakıda və Naxçıvanda küçə var. Naxçıvanda ev-muzeyi yaradılmışdır.

Məhəmməd ağa Şaxtaxtinski

Şaxtaxtılı, Şaxtaxtinski Məhəmməd ağa Məhəmmədağlı Sultan oğlu 1846-cı ildə Şərur rayonunun Şaxtaxtı kəndində anadan olub. O, publisist, şərqşünas, dilçi, pedaqoq və ictimai xadim olub. Beynəlxalq Fonetika Cəmiyyəti, Beynəlxalq "Asiya cəmiyyəti" və Rusiya İmperator Coğrafiya Cəmiyyəti Qafqaz şöbəsinin həqiqi üzvü, həmçinin Bakı Universitetinin professoru idi. Naxçıvan şəhər məktəbini və Tiflis klassik kişi gimnaziyasını (1863) qurtardıqdan sonra, Peterburqda müstəqil yolla alman dilini öyrənmişdir. Leypsiq Universitetinin fəlsəfə, tarix və hüquq fakültəsini bitirmişdir. 1873-1875 illərdə Parisdə Şərq dilləri məktəbində mühazirələr dinləmiş, fransız dilini

öyrənmişdir. Azərbaycan, rus, alman, fransız, ingilis, ərəb, türk, fars dillərində ədəbi və elmi əsərlər yazmışdır.

Elmi fəaliyyətə Almaniyada Şərq tarixinə dair tədqiqatlarla başlamışdır. 70-ci illərdə dərc etdirdiyi ilk məqalələrində liberal xalqçılığın təsiri duyulur. Şahtaxtinski əlifba islahatı sahəsində Mirzə Fətəli Axundovun ardıcıllarındandır. 1879-cu ildə Şərqdə əlifba islahatı tarixində ilk kitab – "Təkmilləşmiş müsəlman əlifbeyi"ni Tiflisdə nəşr etdirmişdir. Bir müddət "Moskovskiye vedomosti" qəzetinin əməkdaşı və İstanbulda xüsusi müxbiri işləmişdir. 1891-1893-cü illərdə Şahtaxtinski "Kaspi" qəzetinin müvəqqəti redaktoru təyin edilmişdi. 1898-cu ildə Azərbaycan dilində "Tiflis" adlı qəzet çıxarmağa çalışmış, lakin çar senzurası buna icazə vermədiyi üçün Şahtaxtinski yenidən Avropaya getmiş, 1902-ci ilədək Parisdə yaşamış, Fransa kollecində və Ali Təcrübi Təhsil Məktəbində Şərq dillərindən dərs demişdir. Bu dövrdə fransız dilində nəşr etdirdiyi əsərlər Qərbi Avropa və Amerika mətbuatında müzakirə və mübahisələrə səbəb olmuşdu. Şahtaxtinski Sorbonna Universitetində professor P. Passinin rəhbərliyi ilə fonetika sahəsində tədqiqat aparmış, Fransa Maarif Nazirliyinin fəxri diplomunu (1901) almışdır.

1902-ci ildə Şahtaxtinski Tiflisdə xüsusi mətbəə açmış (sonralar "Qeyrət" adlanmışdır), 1903-cü ilin martında ictimai-siyasi, iqtisadi, elmi, ədəbi "Şərqi-rus" qəzetinin nəşrinə başlamışdır. Qəzetin Azərbaycanda ictimai fikir tarixinin inkişafında xüsusi xidməti olmuşdur. Onun səhifələrində dünyəvi elmlər, ana dili, qadın azadlığı ilə bağlı mütərəqqi fikirlər öz əksini tapırdı. "Şərqi-Rus" qəzeti Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Ömər Faiq Nemanzadə, Hüseyn Cavid, Məməd Səid Ordubadi,

Əliqulu Qəmküsar, Ə.Nəzmi kimi açıqfikirli ədib və mühərrirləri öz ətrafında birləşdirmişdi. Bu yaradıcı heyət Azərbaycanda mətbuatın inkişafının yeni mərhələsinin ("Molla Nəsrəddin") başlanmasına zəmin yaratdı. 1907-ci ildə İrəvan quberniyasından II Dövlət Dumasına deputat seçilən Şahxatinski Duma bağlandıqdan sonra "Rossiya" (Peterburq) qəzeti redaksiyasında işləmiş, 1908-1918-ci illərdə, xaricdə (əsasən, Türkiyə, İran və İraqda) yaşamışdır. 1919-cu ildə vətənə qayıtmış, Bakı Universitetinin yaradılmasında fəal iştirak etmiş, burada Şərqi dilləri və ədəbiyyatından mühazirələr oxumuşdur. 1920-ci illərdə "Kommunist", "Bakinski raboçi", "Qızıl Şərqi" (Moskva) qəzetlərində məqalələr dərc etdirmiş, Ümumittifaq Yeni Türk Əlifbası Komitəsinin işində yaxından iştirak etmişdir. 1922-ci ildə Şahxatinskiyə fərdi pensiya təyin olunmuşdu. Elmi, tənqidi və publisist əsərlərində Şahxatinski müstəmləkəçilik, irqçilik, qadın əsarəti, dövlət quruluşu, demokratiya, xalq hakimiyyəti, din, şəriət məsələləri və s. haqqında dövrünə görə mütərəqqi fikirlər irəli sürmüşdür. Dövrünün qabaqcıl şəxsiyyətləri Şahxatinskinin ədəbi, elmi və jurnalistik fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişlər.

Behbud Şahxatinski

Şahxatinski Behbud ağa 1881-ci ildə Şərur rayonunun Şahxatı kəndində anadan olub. 1905-1907-ci illərdə Bakıda kontor qulluqçuları ittifaqının yaradılmasında və fəaliyyətində iştirak etmişdir. 1917-1918-ci illərdə Bakı Soveti İcraiyyə Komitəsinin, Bakı Xalq Komissarları Soveti fəvqəladə komissiyasının üzvü, "Hümmət" təşkilatı Mərkəzi Komitəsinin sədri olmuşdur. 1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti

qurulandan sonra (1920) xalq ədliyyə komissarı, eyni zamanda Azərbaycan SSR-in RSFSR-də fəvqəladə nümayəndəsi idi. 1920-ci ilin iyul-sentyabrında Azərbaycan haqqında, habelə Qafqaz, Türkiyə və İranda ki vəziyyətlə əlaqədar V.İ.Leninə ətraflı məruzə təqdim etmişdi. RSFSR ilə Azərbaycan SSR arasında hərbi-iqtisadi ittifaq haqqında müqaviləni V.İ.Lenin və B. Şahxatinski imzalamışdılar (1920-ci il, 30 sentyabr). Kominternin 2-ci konqresinə nümayəndə seçilmişdi. 1921-1924-cü illərdə Naxçıvan İnqilab Komitəsinin, Naxçıvan MSSR XKS-nin sədri, Azərbaycan SSR Xalq FKM komissarı, Xalq Komissarları Soveti sədrinin müavini və s. vəzifələrdə çalışmışdır. Naxçıvan diyarının Azərbaycanın tərkibində muxtariyyət statusu qazanmasında mühüm mərhələ olan Moskva və Qars müqavilələrinin bağlanması Şahxatinskiyə böyük xidməti olmuşdur. Onun Naxçıvan məsələsində Nəriman Nərimanovun adından Moskvada atdığı addımlar, Rusiya-Türkiyə danışıqlarında seçdiyi xətt Naxçıvana Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsi kimi muxtariyyət statusu verilməsinə müsbət təsir göstərmişdi.

Məhəmməd Tağı Sidqi

Səfərov Məhəmməd Tağı Kərbəlayi Səfər oğlu 22 mart 1854-cü ildə Ordubad şəhərində anadan olub. O, maarifçi, pedaqoq, şair, publisist idi. Mədrəsə təhsili almış, klassik şərq poeziyasını və fəlsəfəsini mükəmməl öyrənmişdir. Gəncliyində ticarətlə məşğul olmuş, ailəsini dolandırmaq üçün çayxana açmışdı; çayxana, bir növ, ziyalıların, ədəbiyyat həvəskarlarının topladığı mədəni mərkəz, qiraətxana rolu oynayırdı. Sidqi Ordubadda

"Əxtər", Naxçıvanda isə "Tərbiyə" məktəbi təsis etmiş, xalq müəllimi kimi şöhrət qazanmış, ədəbi-mədəni tədbirlərin və teatr tamaşalarının əsas təşkilatçılarından olmuşdur. Elmi-pedaqoji dəyərə malik yeddi dərsləyin müəllifidir. Sidqi müntəzəm surətdə bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur. Ordubadda fəaliyyət göstərən "Əncüməni-şüəra" ədəbi məclisinin fəal üzvlərindən idi. Pedaqoji fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlı olan ədəbi irsi qəzəllərdən (300-dən çox), "Məsnəviyyati-mənəviyyə" adlı irihəcmli mənzumədən, "Kəbb Nəsir" mənzum hekayətindən, "Heykəli-insanə bir nəzər" ədəbi-fəlsəfi traktatından, 20-dən çox hekayədən ibarətdir. Sidqi Azərbaycan uşaq nəsrinin ilk yetkin nümunələrini yaratmışdır. "Məktəb hekayələri" kimi tanınan bu əsərlərdə o, özünün maarifçilik ideyalarını, pedaqoji görüşlərini, yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri bədii şəkildə təbliğ etmişdir. Onun təşəbbüsü ilə "Tərbiyə" məktəbində A.S.Puşkinin anadan olmasının 100 illik yubileyi keçirilmiş (1899), bu münasibətlə Sidqi məruzə etmişdir. Sidqi publisistika sahəsində də fəaliyyət göstərmiş, "Tərcüman" (Baxçasaray), "Əxtər" (İstanbul), "Həblülmətin" (Kəlkətə), "Kaspi" (Bakı), "Nəsiri" (Təbriz) və s. qəzetlərlə yaxından əməkdaşlıq etmiş, ara-sıra məqalələr dərc etdirmişdir. Ana dilində "Çıraq" adlı qəzet çıxarmaq üçün təşəbbüs göstərmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin "Görkəmli pedaqoq, maarifçi və şair Məhəmməd Tağı Sidqinin 150 illik yubileyinin keçirilməsi və xatirəsinin əbədiləşdirilməsi haqqında" 11 mart 2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrına Məhəmməd Tağı Sidqinin adı verilmiş, onun adını daşıyan Naxçıvan şəhər 4 nömrəli və Ordubad şəhər 1 nömrəli orta məktəblərində

xatirə guşələrinin yaradılması, seçilmiş şeirlərinin nəşr olunması və digər tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Məzarı Naxçıvan şəhərindədir.

Cəlil Məmmədquluzadə

Məmmədquluzadə Cəlil Məmmədqulu oğlu 22 fevral 1869-cu ildə Naxçıvan şəhərində anadan olub. O, yazıçı, dramaturq, jurnalist, ictimai xadim olub. 1887-ci ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş, İrəvan quberniyasının Uluxanlı, Naxçıvan mahalının Baş Noraşen, Nehrəm kəndlərində müəllimlik etmişdir. Kəndlərdə müəllim işlədiyi illər ədibin gələcək yaradıcılığı üçün zəngin material vermişdir. 1889-cu ildə yazdığı "Çay dəstgahı" alleqorik mənzum dramı onun ilk əsərlərindəndir. Bir sıra kiçik hekayələrini, "Kişmiş oyunu" komediyasını və "Danabaş kəndinin əhvalatları" povestini də bu dövrdə yazmışdır.

1903-cü ildən Tiflisdə nəşr edilən "Şərqi-Rus" qəzeti redaksiyasında işləmişdir. C.Məmmədquluzadənin yazıçı və jurnalist kimi püxtələşməsində "Şərqi-Rus" qəzeti və onun redaktoru M.A.Şahtaxtının mühüm rolu olmuşdur.

İlk nömrəsi 1906-cı il aprelin 7-də (20-də) çıxan "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşrinə başlamaqla o, Azərbaycanda, eləcə də türk-müsəlman dünyasında ilk dəfə satirik jurnalistikanın əsasını qoydu. Həmin vaxtdan o Molla Nəsrəddin adı ilə tanındı. C.Məmmədquluzadənin təbliğ etdiyi dərin demokratizm və azadlıq ideyaları jurnala ümumxalq məhəbbəti, beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz qazandırdı. Çar hökuməti onu tez-tez məhkəmə məsuliyyətinə cəlb edir,

"Qeyrət" mətbəəsində axtarırlar aparır, bəzən də "Molla Nəsrəddin" in nəşrini dayandırır.

1920-ci ilin iyun ayında C.Məmmədquluzadə ailəsi ilə birlikdə Təbrizə köçmüş, 1921-ci ildə orada "Molla Nəsrəddin" in 8 nömrəsini çap etmişdir.

C.Məmmədquluzadənin əsərləri bir sıra dillərə tərcümə edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında bir sıra küçə və mədəni-maarif müəssisəsinə (o cümlədən Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrına, Naxçıvan Muxtar Respublika Dövlət Ədəbiyyat Muzeyinə) C.Məmmədquluzadənin adı verilmişdir. Keçmiş Astraxan rayonu və şəhəri 1967-ci ildə onun şərəfinə Cəlilabad, vaxtilə müəllimlik etdiyi Baş Noraşen kəndi isə Cəlilkənd adlandırılmışdır. Naxçıvanda və Cəlilabadda heykəli qoyulmuşdur. Bakıda və Naxçıvanda ev-muzeyləri, Nehrəm və Cəlilkənd kəndlərində xatirə muzeyləri açılmışdır. Anadan olmasının 100 və 125 illik yubileyləri geniş qeyd olunmuşdur.

Hüseyn Cavid

Hüseyn Cavid 24 oktyabr 1882-ci ildə Naxçıvan şəhərində anadan olub. O, ziyalı, tanınmış din xadimi Abdulla Rasizadənin ailəsində doğulmuş, ilk təhsilini Naxçıvanda mollaxanada, sonra isə M.T. Sidqinin "Tərbiyə" adlı yeni üsullu məktəbində almışdır (1894-98). Klassik üslubda ilk şeirlərini də "Gülçin" və "Salik" imzaları ilə burada yazmışdır. 1899-1903 illərdə Cənubi Azərbaycanda olmuş, Təbrizin Talibiyyə mədrəsəsində təhsilini davam etdirmişdir. İstanbul Universitetinin ədəbiyyat şöbəsini bitirmiş (1909), Naxçıvanda, sonra Gəncədə, Tiflisdə, 1915-ci ildən isə Bakıda müəllimlik etmişdir. Cavid klassik

Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrini inkişaf etdirən sənətkarlardandır. O, Azərbaycan romantizminin banilərindən, çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılarından biri olmuşdur.

Cavid sənəti bədii növ, janr və forma cəhətdən zəngindir. O, lirik şeirlərin, lirik-epik poemaların, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənzum faciə və dramların müəllifidir. "Keçmiş günlər" adlı ilk şeir kitabı 1913-cü ildə çap olunmuşdur. Cavid daha çox dramaturq kimi tanınmışdır. Dramaturgiyasında dövrün ümumbəşəri, böyük ictimai-siyasi və mədəni əhəmiyyətə malik problemləri əksini tapmışdır. Mənzum "Ana" (1910) pyesində nəciblik, sədaqət, mərdlik kimi keyfiyyətlərin yalnız sadə insanlarda olduğu göstərilir. "Maral" (1912) faciəsində şəxsiyyət və qadın azadlığı məsələsi qaldırılır, ailə münasibətlərində mürtəce əxlaqi görüşlər tənqid edilir. Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənzum faciə olan "Şeyx Sənan" (1914) əsərində xalqları bir-birindən ayıran dini və milli təəssübkeşlik əleyhinə üsyankar etiraz ruhu hakimdir. Cavid bu dövrdə tədriclə, "Haqq verilmiş, alınır" ideyasına gəlib çıxmışdı. Həmin ideya "Şeyda" (1917) dramında, "Haqqını sən mübarizə ilə ala bilərsən" (1918) poemasında daha bariz ifadəsini tapmışdır. Yaradıcılığında mühüm yer tutan "İblis" (1918) faciəsində dövrün bütün mürtəce qüvvələri – "insan insana qurddur" fəlsəfəsinin tərəfdarları, "iyirminci əsrin mədəni vəhşiləri" olan imperialist dairələri İblis surətində ümumiləşdirilmiş, işğalçı müharibələrə lənət yağdırılmışdır. 20-30-cu illərdə Cavid bir sıra tarixi dramlar yazmışdır. "Peyğəmbər" (1922), "Topal Teymur" (1925) əsərlərindən sonra yazdığı "Səyavuş" (1933), "Xəyyam" (1935)

tarixi dramları Cavidin tarixə, tarixi şəxsiyyətlərə baxışında ciddi bir dönüş oldu.

Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 və 110 illik yubileyləri geniş qeyd olunmuşdur. Naxçıvanda, Bakıda ev muzeyləri yaradılmış, Bakıda vaxtilə yaşadığı binaya barelyef təsviri olan xatirə lövhəsi vurulmuşdur. 100 illik yubileyi ərəfəsində Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə cənabəsi İrkutsk vilayətindən Naxçıvana gətirilib, buradakı ev muzeyinin yaxınlığında dəfn edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbri üzərində möhtəşəm məqbərə tikilmişdir (1996). 1982-ci ildə Naxçıvanda "Hüseyn Cavid poeziya teatri" açılmışdır. Adına Bakıda, Naxçıvanda və respublikanın digər şəhər və rayonlarında küçə, bağ, məktəb, kitabxana, kinoteatr və s. mədəni maarif müəssisələri var. Bakıda əzəmətli abidəsi ucaldılmışdır.

Məmməd Səid Ordubadi

Ordubadi Məmməd Səid 24 mart 1872-ci ildə Ordubad şəhərində anadan olub. O, nasir, şair, dramaturq, jurnalist, tərcüməçi və Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi (1938) idi. Yaradıcılığa 19-cu əsrin 90-cı illərində başlamış, zəmanənin haqsızlıqlarını tənqid edən şeirlər yazmışdır. Cəhalət və nadanlıq əleyhinə yazdığı "Ədəbiyyat" adlı ilk mətbu şeiri Tiflisdə çıxan "Şərqi-Rus" qəzetinin 13 iyul 1903-cü il tarixli 31-ci sayında dərc olunmuşdur. 1906-cı ildə Tiflisdə "Qəflət", 1907-ci ildə isə "Vətən və hürriyyət" adlı şeir kitabları çap edilmişdir. 1906-cı ilin aprelindən nəşrə başlayan "Molla Nəsrəddin" jurnalı gələcək ədibin yaradıcılıq inkişafına böyük təsir göstərmişdir.

1907-ci ildən Culfaya köçən Ordubadi bu illərdə ədəbi fəaliyyətini davam etdirməklə yanaşı, Cənubi Azərbaycanda Səttarxanın rəhbərliyi altında başlayan azadlıq hərəkatı ilə də yaxından maraqlanırdı. O, həmin illərdə "Molla Nəsrəddin" jurnalında, Bakıda nəşr olunan qəzetlərdə İran həyatına dair çoxlu felyeton, şeir və digər yazılarla çıxış etmişdir. Həmin əsərlərdə maarifçilik ideyaları təbliğ olunur. 1911-ci ildə Bakıda milyonçu Murtuza Muxtarovun maddi köməkliyi ilə Həşim bəy Vəzirovun "Səda" mətbəəsində nəşr edilən "Qanlı sənədlər" adlı kitabında müəllif real faktlar və sənədlər əsasında 1905-1906-cı illərdə çar hökumətinin himayəsi və erməni daşnaksütyun partiyasının fitvası ilə törədilən milli qırğın faciəsini qələmə almışdır. 10-cu illərdə "Bağışah, yaxud Tehran faciəsi" (1910), "Əndəlisin son günləri, yaxud Qrenadanın təslimi" (1914) pyeslərini də çap etdirmişdir. 1915-ci ilin yanvarında Culfada həbs olunaraq, Sarıtsına sürgün edilən ədib burada kommunistlərlə yaxınlaşmış, 1918-ci ildə Kommunist partiyası sıralarına girmişdir. O, 1920-ci il mayın əvvəlində Bakıya gələrək, "Əxbar" qəzeti redaktorunun müavini, bir qədər sonra isə redaktoru olmuşdur. 1925-1928-ci illərdə "Yeni yol" qəzetinin redaktoru, bir müddət "Molla Nəsrəddin" jurnalının müdiri vəzifələrində işləmişdir. 1920-ci ildən daha məhsuldar işləyən ədib şeir, felyeton, publisistik məqalələr yazmış, tərcüməçiliklə məşğul olmuş, şeir kitabları çap etdirmiş, "Koroğlu", "Nərgiz", "Nizami" operalarının, "Beş manatlıq gəlin", "Ürək çalanlar" musiqili komediyalarının librettosunu, "Dumanlı Təbriz" pyesini yazmış, həmçinin Nizami, Füzuli, Vaqif, Sabir və başqaları haqqında məqalələr dərc etdirmişdir.

"XII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və onun klassik Şərq ədəbiyyatına təsiri" əsəri ciddi tədqiqatın məhsuludur. Bütün bunlarla bərabər, o, Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrının banisi kimi şöhrət tapmışdır. O, 20-ci illərdən əvvəl yazmağa başladığı dörd cildlik "Dumanlı Təbriz" (1933-1948) roman-epopeyası ilə Azərbaycan ədəbiyyatında bu janrın əsasını qoymuşdur. Nizami Gəncəvi dövründən bəhs edən "Qılınç və qələm" (1946-1948) romanında ədib dahi şairin obrazını, o dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini yaratmışdır. "Döyüşən şəhər" (1938), "Gizli Bakı" (1940) tarixi romanları da var. Əsərləri müxtəlif dillərə tərcümə edilmişdir. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin (1-3-cü çağırış) deputatı seçilmiş, Lenin ordeni və "Şərəf nişanı" ordeni ilə təltif olunmuşdur. Respublikada bir sıra küçəyə, mədəni-maarif müəssisəsinə Ordubadının adı verilmiş, Ordubadda və Bakıda ev-muzeyi yaradılmış, Naxçıvanda büstü qoyulmuşdur.

Bəhrüz Kəngərli

Kəngərli Bəhrüz Şirəlibəy oğlu 22 yanvar 1892-ci ildə Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. Azərbaycan rəssamlığında realist dəzgah boyakarlığının təşəkkülü, portret və mənzərənin müstəqil janr kimi formalaşması Kəngərlinin adı ilə bağlıdır. Uşaq ikən ciddi xəstələndiyindən ağır eşidən Kəngərli məktəbə gedə bilmir, meylini rəsmə salır, gördüklərini uşaq təxəyyülü ilə kağıza köçürürdü. Tiflisdə Qafqaz İncəsənəti Təşviq cəmiyyətinin nəzdindəki Boyakarlıq və heykəltəraşlıq Məktəbində oxumuşdur (1910-15).

Kəngərlinin zəngin bədii irsi qalmışdır. O, realist ifadəliliyi, yüksək bədii-estetik dəyəri ilə diqqəti cəlb edən çoxlu portret, mənzərə, natürmort və s. çəkmişdir. Dövrünün qabaqcıl ziyalılarının, sadə adamların portretləri ("Yaşlı kişi", "Gürcü" və s.), mövzu aktuallığına və ideya məzmununa görə bu günün ictimai-siyasi hadisələri ilə səsləşən "Qaçqınlar" silsiləsinə daxil olan kişi, qadın, oğlan, qız portretləri canlılığı, reallığı və psixoloji ifadəliliyi ilə fərqlənir. Rəssamın yaradıcılığında mənzərə janrı mühüm yer tutur. Onun mənzərələrində təbiət gözəllikləri ("Şəlab", "Dağlıq mənzərə", "İlanlıdağ ay işığında", "Günəş batarkən", "Ağrıdağ", "Köhnə qala", "Əshabi-kəhf dağı", "Əliabad kəndində darvaza", "Yamxana kəndinə gedən yol" və s.), mədəniyyət abidələri ("Möminə Xatun türbəsi"), ilin fəsilləri ("Payız", "Bahar") əks olunmuşdur. 1921-ci ildə Azərbaycanda açılan ilk böyük sərgidə Kəngərlinin 500-dən çox əsəri nümayiş etdirilmişdir. Əsərləri Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyində, Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyində, Moskva Dövlət Tarix Muzeyində və şəxsi kolleksiyalarda saxlanılır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin "Bəhruz Kəngərlinin adının əbədiləşdirilməsi haqqında" (2001, 22 may) qərarına müvafiq olaraq Naxçıvan şəhərində muzeyi yaradılmışdır.

IV Bölmə

Naxçıvanın tarixi və memarlıq abidələri

Qədim Azərbaycan torpağı olan Naxçıvan Yer kürəsində həyatın başladığı ilk insan məskənlərindən biridir. Azərbaycan xalqı bu diyarda zəngin mədəniyyət yaratmışdır. Bura Azərbaycanın ən dilbər, səfalı məkanlarından biri – möcüzələr diyarıdır. Ona görə də qədim filosof və mütəfəkkirlər Naxçıvanı təkcə Şərqi deyil, həm də Qərbi Günəşi adlandırmışlar.

Qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə malik olan Naxçıvanın ərazisi tarixi-memarlıq abidələri ilə olduqca zəngindir. Bu günümüzdə qədər öz möhtəşəmliyini qorumuş abidələrin gələcək nəsillərə çatdırılmasını təmin etmək hər birimizin borcudur. Naxçıvan memarlıq məktəbi orta əsr Azərbaycan memarlıq məktəblərindən biri, XI əsrdən formalaşmağa başlamış orta əsr Azərbaycan memarlığının üslub xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmişdir. Naxçıvan şəhərinin Azərbaycan Atabəylərinin iqamətgahına çevrilməsi nəticəsində Naxçıvan memarlıq məktəbi yüksəliş dövrünə çatmış, Əcəminin fəaliyyəti ilə Yaxın Şərqi memarlığında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu dövrdə Naxçıvan memarlıq məktəbinin təsiri ilə Yaxın Şərqi ölkələrində bir sıra memarlıq kompozisiyaları yaradılmışdır.

Naxçıvan memarlıq məktəbi dövrün ən mükəmməl inşaat quruluşlarının tətbiqi, binanın texniki quruluşu ilə onun bədii həllinin tektonikliyinə nail olması baxımdan ən yüksək səviyyəyə qalxmışdır. Naxçıvan memarlıq məktəbinə məxsus tikililər ümumi quruluşun abidəliliyi, ayrıntılarının zəifliyi, memarlıq bölgülərinin nikbinlik doğuran görkəmli, ornament

bəzəklərinin oynaqlığı və riyazi dəqiqliyi ilə səciyyəvidir. *Möminə xatun türbəsi* – Azərbaycan milli memarlığının möhtəşəm abidəsi, Şərq memarlığı incilərindən biri, 1186-cı ildə Naxçıvan şəhərinin qərb hissəsində tikilmişdir. (Memarı Əcəmi Əbubəkir oğlu Naxçıvani). Azərbaycan Atabəylər dövlətinin banisi Şəmsəddin Eldəniz arvadı Möminə Xatunun qəbri üzərində məqbərə yaradılmasına qərar vermiş, onun tikintisini oğlu Məhəmməd Cahən Pəhləvan hicri 582-ci ilin məhərrəm ayında (aprel, 1186) başa çatdırmışdır. Abidənin baştağında kufi xətti ilə bu sözlər yazılmışdı: "Biz gedirik, ancaq qalır ruzigar. Biz ölürük, əsər qalır yadigar". Ümumi hündürlüyü 34 metr olmuş, sonralar 8 metr hündürlükdə xarici örtüyü dağılmışdır. Türbə yeraltı (sərdabə) və yerüstü hissələrdən ibarətdir. Sərdabə hissəsi 10 bucaqlıdır. Türbənin yerüstü hissəsi xaricdən 10 guşəli (bütün tərəfləri kufi kitabələrlə haşiyələnmişdir), daxildən isə dairəvidir. Türbə günbəzinin daxilində xəlifələrin adı yazılmış dörd dairəvi medalyon var. Bişmiş kərpicdən tikilmiş Möminə Xatun türbəsinin bucaqları çıxıntı şəklində, sərtləri isə batıq formada həll edilmişdir. Türbənin bucaqlarındakı çıxıntılar kufi xətti ilə işlənmiş kitabələrlə örtülmüşdür. Türbə əvvəlki dövrlərə nisbətən mürəkkəb quruluşlu həndəsi ornamentlərlə kompozisiyaya daxil edilmiş firuzəyi kaşılarla daha da zənginləşdirilmişdir.

Türbə Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyevin qayğısı və himayəsi ilə əsaslı şəkildə restavratsiya olunmuşdur. (2003-cü il). *Hüseyn Cavid məqbərəsi* – Naxçıvanda böyük Azərbaycan şairi və dramaturqu Hüseyn Cavidin qəbri üzərində ucaldılmış möhtəşəm memarlıq xatirə kompleksi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər

Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və himayəsi ilə tikilmişdir. Məqbərə üst və aşağı – sərdabə hissələrindən ibarətdir. Hüseyn Cavidin ömür-gün yoldaşı Müşkünaz xanımın və oğlu Ərtoğrulun qəbirləri də sərdabədədir. (Hər iki qəbir 1996-cı ildə gətirilmişdir). Ədibin qızı Turan Cavid də bu məqbərədə dəfn edilmişdir. (2004-cü il). Abidə layihəsinin müəllifi əməkdar memar Rəsim Əliyev, heykəltəraş Xalq rəssamı Ömər Eldarovdur. Türbənin açılışı Hüseyn Cavidin anadan olmasının 114 illiyi münasibətilə 1996-cı il oktyabrın 29-da olmuşdur.

İmamzadə kompleksi – Naxçıvan şəhərində, Azərbaycana yaxın sahədə memarlıq abidəsi XVI-XVII əsrlərdə formalaşmışdı. Silindrik gövdənin səthi naxçıvanlı memar Əhməd ibn Əyyub əl-Nafiz Naxçıvanının hələ III əsrdə tətbiq etdiyi üsulla üfüqi qırmızı bişmiş və şaquli bənövşəyi rəngli kaşılı kərpiclərlə düzölmüş kitabə ilə örtülmüşdür. Kompleks 1997-ci ildə əsaslı təmir edilmişdir. *İmamzadə türbəsi* – Naxçıvan şəhərinin cənub-şərq hissəsində İmamzadə kompleksinə daxil olan memarlıq abidəsidir. Səkkiz bucaqlı "soğanvari" günbəzlə örtülmüş türbə-sərdabə bu sahənin keçmişdə əhəmiyyətli məqbərələr yerləşən ərazi olduğunu ehtimal etməyə əsas verir. *Naxçıvan buzxanası* – Azərbaycan Respublikasında ən böyük buzxanalardan biri, Naxçıvan şəhərində İmamzadə kompleksinin yaxınlığındadır. Düzbucaqlı formada olan buzxananın uzunluğu 20 metr, eni 9 metr, indiki halda 9,6 metrdir. Kərpicdən qurulmuş örtük konstruksiyasının mükəmməl həlli, naturada tikilməsi, bina örtüyünün uzununa, yüngül və dinamik konstruksiya sxemi tərzində yaradılması Naxçıvan buzxanasının səciyyəvi cəhətlərindəndir. Abidənin XII-XIII əsrdə tikildiyi güman edilir. *Köhnəqala* – Naxçıvan şəhərinin cənubunda, orta əsrlərə aid qaladır. Sasani hökmdarı

III Yezdəgird (632-651/52) tərəfindən inşa edildiyi ehtimal olunur.

Yusif ibn Küseyr türbəsi – xalq arasında ata-baba türbəsi adlanır. Türbə 1162-ci ildə memar Əcəmi Naxçıvani tərəfindən inşa edilmişdir. Yusif ibn Küseyr burada dəfn olunub. Abidənin gövdəsindəki frizdə (haşiyə) kufi xətlə Qurandan ayələr yazılmışdır. Türbə yeraltı hissədən, səkkizbucaqlı yerüstü gövdədən ibarətdir. Səkkizüzlü türbənin çıxıntılı dayaqlar örtüyünün daxili günbəzi çatmatağ, xarici günbəzi isə piramida şəklindədir. Kompozisiya, tektonik aydınlığına, hissələrin mütənasibliyinə görə türbə yüksək bədii-memarlıq nümunəsidir. *İsmayılخان türbəsi* – XVIII əsrə aid Azərbaycan memarlıq abidəsidir. Naxçıvan şəhərində Heydər Əliyev prospektində, Təbriz mehmanxanasının qarşısında yerləşir. Vaxtilə Naxçıvan şəhərinin içərisindən axan Bazar çayının yaxınlığında inşa edilmişdir. Şərq hamamları üslubunda tikilən bina giriş, xidmət zalı, çarhovuzlu çimərlik, xəzinə (su çəni) və ocaqxanadan ibarətdir. *Zaviyyə məscidi* – Naxçıvan şəhərində tarixi-memarlıq abidə. Naxçıvan memarlıq məktəbinə aid edilən məscid XVII-XVIII əsrin zəngin inşaat ənənələrinin məhsulu olduğunu göstərir. Əsaslı təmir və bərpa edilmişdir. Naxçıvan Qadınlar Məclisi burada yerləşir. *Cümə məscidi* – Naxçıvanda memarlıq abidəsi XVIII-XIX əsrlərdə Hüseyn Təbrizi adlı şəxs tərəfindən tikilmişdir. Ümumi sahəsi təqribən 1000 kvadratmetrdir. Bir minarəlidir.

Naxçıvanın Memarlıq İnciləri

Dədə Qorqud abidəsi

Gəmiqaya

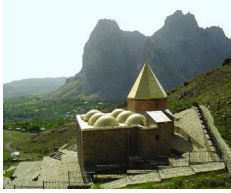
Əshabi-Kəhf Ziyarətgahı

Naxçıvanqala

Qazançı qalası

Əlincaqala

Əlincaqay Xanəgahı

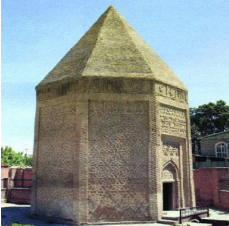
Came məscidi

Nuh peyğəmbərin türbəsi

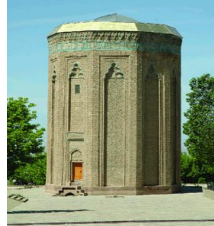
Yusif Küseyir oğlu türbəsi

Qarabağlar türbəsi

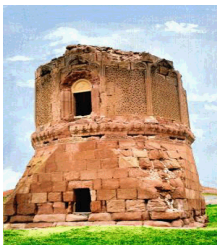
Möminə xatun türbəsi

Babəkın abıdəsi

Gülıstán túrbəsi

Kırna túrbəsi

Ordubád şəh. Buzxana abıdəsi

Naxçıvın şəh. Buzxana abıdəsi

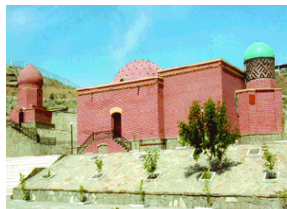
Zavıya-Mədrəsə bınası

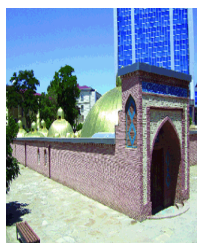
Culfa ray. Qazançı körpüsü

İmamzadə Kompleksi

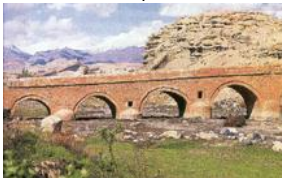
"İsmayılxan" (Şərq) hamamı

Xan Sarayı

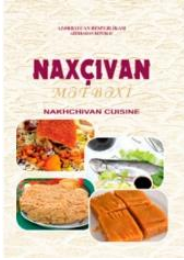
Aza Körpüsü

Hüseyn Cavid Məqbərəsi

Naxçıvan mətbəxi

Azərbaycanımızın ayrılmaz parçası Naxçıvan Muxtar Respublikasıdır. Həm təbiəti, həm memarlıq abidələri ilə çox zəngin olan Naxçıvan mineral sular Sirab, Badamlı, Vayxır kimi mineral suların məskənidir. Naxçıvan mətbəxi mineral suları qədər zəngindir.

Naxçıvan kətəsi

Arzuman küftəsi

Ordubad qayğanağı

Naxçıvanda çörəksiz süfrə təsəvvür etmək mümkün deyil. Elə buna görədir ki, çörəyin çeşidli növləri var: kağız kimi incə təndir lavaşı, qalın, dəstana, kömbə və s.

Sacda lavaş

Çölmək pitisi

Qozlu Ordubad dürməyi

Daş küftə

Naxçıvan çöçəsi

Umac aşı

V Bölmə

Keçiriləcək tədbirlər

Naxçıvan şəhərinin İslam mədəniyyətinin paytaxtı seçilməsi ilə əlaqədar olaraq, respublikamızın bir çox təhsil ocaqlarında olduğu kimi F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasında da geniş tədbirlər planı hazırlanmışdır. Belə tədbirlər planına Naxçıvan Muxtar Respublikasının tarixinə aid bir çox ədəbiyyatları (ensiklopediyaları, kitab, qəzet, jurnal və metodiki vəsaitləri) əks etdirən daimi sərginin təşkil olunması olduqca əhəmiyyətlidir. Bu cür sərgilərin olması, daha vacib və məqsəduyğundur. Çünki kitabxanaya gələn oxucuların diqqətini belə sərgilər daima cəlb edir. Kitabxanada təşkil olunan kitab sərgiləri ilə yanaşı, oxucuların diqqətini daha da cəlb etmək məqsədilə digər əyləncəli sərgiləri də qarşılıqlı şəkildə təşkil etmək olar. Bu məqsədlə ayrıca guşə təşkil olunmalıdır. Burada Naxçıvan Muxtar Respublikası haqqında ədəbiyyat nümayiş olunmaqla yanaşı, divarlarda rayonun gözəl guşələrinin fotoları, rəsmləri asılır və tarixi abidələrin maketlərindən istifadə olunur. Sərgilərin təşkili zamanı kitabxanaçılar Naxçıvan Muxtar Respublikasına aid sitatlardan, hikmətli sözlərdən geniş istifadə etməlidir. Buna nümunə olaraq ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin, İlham Əliyevin və s. Naxçıvana dair söylədikləri sitatları göstərmək olar.

Sitatlar

Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsi kimi milli azadlıq uğrunda, dövlət müstəqilliyimiz uğrunda gedən mübarizələrdə həmişə ön sırada olmuş, təşəbbüskar olmuşdur. Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi, milli azadlıq yolunda gedən mübarizənin dayağı olmuşdur və bu gün də dayağıdır, gələcəkdə də belə olacaqdır. Ona görə də Naxçıvan Muxtar Respublikasına Azərbaycanın hər yerində böyük hörmət və ehtiram hissi var.

***

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin yaradılması barədə sərəncam imzalamışam. Mən bununla Naxçıvan Muxtar Respublikasının indiyə qədər az öyrənilmiş qədim tarixinin, mədəniyyətinin, elminin, ədəbiyyatının yenidən dərinlən araşdırılması və onlar haqqında elmi əsərlərin hazırlanması məqsədi daşıyıram. Eyni zamanda Naxçıvanın özünəməxsus təbiəti, təbii sərvətləri, torpağı, abidələri də, təəssüf olsun ki, indiyə qədər lazımi dərəcədə öyrənilməyib. Bunlara, mənim irəli sürdüyüm məsələlərin öyrənilməsinə böyük ehtiyac var.

***

Həm müstəqilliyi əldə etmək...həm də hüquqi dövlət qurmaq üçün Naxçıvan ilk təşəbbüskarlardandır. Fəxr edirəm ki, mən bu təşəbbüslərin iştirakçısı olmuşam.

***

Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir. Biz bunu qoruyub saxlamalıyıq.

***

Naxçıvan mənim ana torpağımdır.

***

Naxçıvanın böyük və zəngin tarixi vardır. Bu tarixin dünya mədəniyyətinə, bəşər mədəniyyətinə böyük töhfələri olmuşdur.

***

Naxçıvanın qədim dövlətçilik tarixi vardır. Bu, Azərbaycanın dövlətçilik tarixidir.

Heydər Əliyev,
ümummilli lider

Mən çox sevinirəm ki, Naxçıvanda gözəl quruculuq və abadlıq işləri aparılır. Blokada şəraitində yaşayan, Azərbaycanın əsas hissələrindən ayrı düşmüş Naxçıvan yaşayır, güclənir və irəliyə doğru inamla addımlayır.

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Naxçıvanda maarifçilik ruhu dərinidir və dəyərlidir. Naxçıvan dünya sivilizasiyasının beşiklərindən biridir. Nuh peyğəmbərin əfsanəvi gəmişi burada – Gəmiqayada yerə enib.

***

Naxçıvan – Oğuz yurdudur.

***

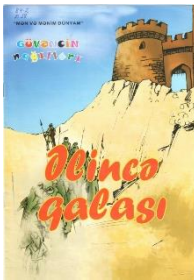
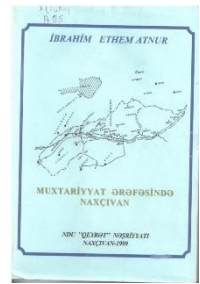
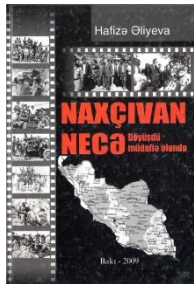
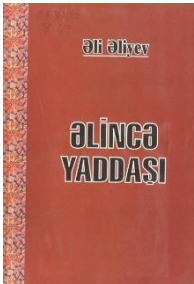
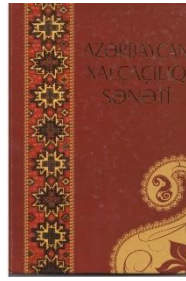
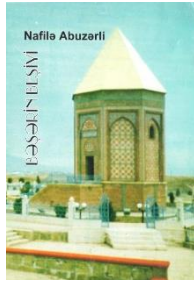
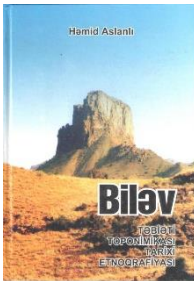
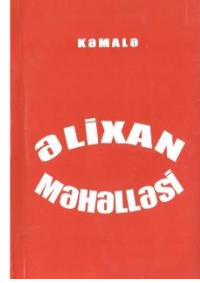
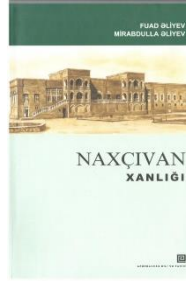
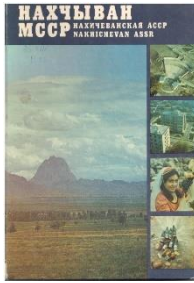
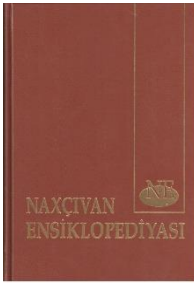
Naxçıvan Azərbaycana və dünyaya Heydər Əliyev kimi böyük dövlət xadimini bəxş edib.

***

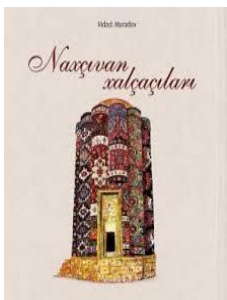
Naxçıvan – Mirzə Cəlilin, Hüseyn Cavidin, Bəhrüz Kəngərlinin vətənidir.

İsa Həbibbəyli,
Əməkdar elm xadimi, professor

Kitab sərgisi

Naxçıvan xalçaları

F. Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasında təşkil olunan maraqlı tədbirlərdən biri də kitabxananın nağıl otağında keçirilən “Nağıl saati”dir. Bu tədbir oxucuların ən çox sevdiyi və maraqla qarşıladığı tədbirlərdən biridir. Kitabxanaçı Naxçıvanın qədim tarixindən bəhs edən nağılı azyaşlı oxucular üçün oxuyur.

Kitabxanaçı: Mən deyim yüz min il, sən denən beş yüz min il, mən deyim milyon il, sən denən on milyon il bundan əvvəl külli-ələmi lərzəyə gətirən bir tufan qopur. Dağ-daş yerindən oynayı, dənizlər bir-birinə qovuşur, hər tərəfi sel-su basır.

Yekəpər fillər, uzunboyun zürafələr, çaydaq dəvələr, iribuynuzlu marallar, xallı pələnglər, alagöz ceyranlar, yastıdaban ayılar, bədöy atlar, şələquyruq tülkülər bilmirlər ki, canlarını qurtarmaq üçün hara qaçsınlar. Qonmağa bir qaya, ağac tapmayan koğadimdik qartallar, xınalı kəkliklər, çil-çil bildirçinlər yurd-yuvalarını tərk edib, havadaca fırlana-fırlana qalırlar.

Qorxudan özlərini itirmiş insanlar Nuh peyğəmbərin yanına qaçırlar:

– Ya peyğəmbər, bu nə işdi başımıza gəlir? Əkin-biçinimiz məhv olur. Mal-qaramız qırılır. Bizə bir yol göstər.

Nuh peyğəmbər deyir:

– Vaxt itirmədən elə bir şey düzəltməliyik ki, sudan yüngül olsun.

İnsanlar bir-birilərinin üzünə baxırlar:

– Sudan yüngül nə ola bilər?

Nuh peyğəmbər deyir:

– Gəmi.

İnsanlar yenə bir-birilərinin üzünə baxırlar:

– Gəmi nədi?

Nuh peyğəmbər deyir:

– İri təkne.

İnsanlar soruşurlar:

– Axı, biz onu necə düzəldə bilərik?

Nuh peyğəmbər deyir:

– Meşədə nə qədər iri gövdəli quru ağac varsa, yığın gətirin bura.

İnsanlar yollanırlar meşəyə. Rastlarına nə qədər iri gövdəli quru ağac çıxırsa, yığıb gətirirlər.

Nuh peyğəmbər deyir:

– İndi bunların içini oyun.

İnsanlar ağacların içini oyurlar.

Nuh peyğəmbər deyir:

– İndi bunları bir-birinə bənd edin.

İnsanlar içi oyulmuş ağacları bir-birinə bənd edirlər. Nəhəng bir gəmi alınır.

Nuh peyğəmbər deyir:

– Hə, indi biz gəmini hərəkətə gətirmək üçün gərək bir neçə avar da düzəldək.

Elə ki, avarlar da hazır olur, Nuh peyğəmbər deyir:

– Hər heyvandan ikisini, – biri erkək, biri dişi – hər bitkinin toxumundan da bir ovuc yığın gəmiyə.

Nuh peyğəmbər necə deyirsə, insanlar elə də eləyirlər. Filləri, zürafələri, dəvələri, maralları, pələngləri, ceyranları, ayıları, atları, tülküləri, qartalları, kəklikləri, bildirçinləri, ta dünyada nə qədər quş, heyvan varsa, hamısından iki-iki – biri erkək, biri dişi-yığırlar gəminin bir tərəfinə. Sonra hər bitkinin toxumundan da bir ovuc götürürlər. Ta nolacaq, su qalxdıqca, gəmi də başlayır öz-özünə qalxmağa. Adamlar bir də baxıb görürlər ki, dörd tərəfləri sudu.

Nuh peyğəmbər deyir:

– İndi bir yerdə durmaq olmaz. Avarları çəkin, gəmi hərəkətə gəlsin. Bəlkə üzə-üzə quruya çıxdıq.

Elə də edirlər. Düz qırx gün, qırx gecənin tamamında gəmi nəyəsə ilişib dayanır.

Nuh peyğəmbər deyir:

– Şükür, axır ki, quruya çıxdıq.

Elə bu vaxt su da başlayır yavaş-yavaş çəkilməyə. Baxıb görürlər bura elə bir yerdə ki, dağ desən, dağ var, düzənlik desən, düzənliyi.

Nuh peyğəmbər deyir:

– İndi gəmini boşaldın. Quşları, heyvanları açıb buraxın. Toxumları səpin.

İncəfara yaz ağzı idi. Bir-iki günün içində hər tərəf yamyaşıl oldu. Gül-gülə qarışdı, çiçək-çiçəyə. Taxıl, darı, çəltik zəmiləri dizdən yuxarı qalxdı. Heyvanlar oynadı, quşlar civildəşdilər. Belə rəvayət eləyirlər ki, insanlar gəminin ilk dəfə çıxdığı həmin yeri “Nuhçıxan” adlandırdılar. Sonradan da bu söz dildən-dilə, ağızdan-ağıza düşə-düşə olur “Naxçıvan”.

Hə, bir də belə rəvayət eləyirlər ki, Nuhun gəmisi quruya çıxandan sonra daşa dönür, adı da olur “Gəmiqaya...”

I aparıcı: Əsrlərin daş yaddaşına pozulmaz izlər salan qədim Naxçıvan şəhəri yerləşdiyi coğrafi əraziyə, ictimai, siyasi, iqtisadi və mədəni qüdrətinə görə əsrlər boyu alim və tədqiqatçıların diqqət mərkəzində dayanmış və öz zəngin mədəniyyəti, memarlıq məktəbi, milli adət-ənənələri ilə dünya mədəniyyəti tarixinə daxil olmuşdur.

Tarixən bu şəhər haqqında çox yazılmış, çox deyilmişdir. Bir rəvayətə görə, Naxçıvan Naşva (dünyanın bəzəyi) adı ilə dünyanın dördüncü şəhəri olub. Başqa söyləmələrə görə,

şəhərin adı Nuh peyğəmbərlə əlaqələndirilmiş, “Naxçıvan” sözünün “Nuhçıxan”, “Nuhçuvan” sözlərindən törətdiyi qeyd olunmuşdur.

Naxçıvan bir yaşayış məntəqəsi kimi hələ beş min il bundan əvvəl təşəkkül tapmış, inkişaf etmişdir. Zaman-zaman çiçəklənən, yaraşıqlanan Naxçıvan Şərq dünyasının bəzəyi, alınmaz qala, müqəddəs el olmuşdur.

Bir qrup məktəbli uşaqlar səhnəyə daxil olur. Onlar öz aralarında fikir mülahizələri aparırlar.

Dostlar, deyin görək bu il yay tətlini harada keçirmək istəyirsiniz? Uşaqlardan biri Gəncə, biri Zaqatala, o biri isə Quba deyir. Söhbətə səbirlə qulaq asan Vasif söyləyir. Dostlar, mən isə yay tətlini anadan olduğum doğma diyarım Naxçıvanda keçirmək istəyirəm. O, dostlarına müraciət edərək deyir:

– Uşaqlar, gəlin yurdumuzun gəzməli-görməli yerlərinə istirahətə gedək. Mənim sizə bir təklifim var. Məncə yay tətlinə Naxçıvana getsəz daha yaxşı olar. Mən keçən il ailəmlə birlikdə Naxçıvanda istirahət etmişəm. Heç bilirsiniz Naxçıvanın necə gözəl gəzməli-görməli yerləri var. Götürək elə Batabatı, Xal-xal meşəsini, Ordubadı. O= qədər səfalı havası, buz kimi şirin suyu, bulaqları, çeşmələri var ki, gəzdikcə, seyr etdikcə doymaq olmur. Hələ mən əzəmətli dağlarını, qədim abidələrini, muzeylərini, ziyarətgahlarını demirəm. Götürək elə, “Ashabi-Kəhf” ziyarətgahını, “Yusif-Küseyr, “Möminə Xatun məqbərəsini”, görkəmli şairimiz “Hüseyn Cavid məqbərəsini” və s. yerləri. Hələ məşhur “Qızlar bulağını” demirəm. Yadımdadır babam deyirdi ki, hansı qız “Qızlar bulağından” su içsə o qız daha da gözəlləşər, saflaşar. Tək bircə dəfə Naxçıvanı gəzmək bəhs edər ki, qəlbin

ilhamla dolsun, könlündən poetik duyğular keçsin. Bir sözlə, əziz dostlar, əbəs yerə deməyiblər ki, ey könül mülkünün barı Naxçıvan. Bəh-bəh, bir sözlə, bu diyarın gözəlliyinə söz ola bilməz. Uşaqlar gəlin etiraf edək ki, Anamız Azərbaycanımızın hər bir qarışı, hər bir yeri gözəldir.

Aygün Bəylərin ifasında “Qızlar bulağı” romansı səslənir.

Uşaqlar səhnəyə daxil olur. Məhərrəm Ağalarovun “Naxçıvanım” şeirini söyləyir

Bil, həyatın mənzərədir,
Göz bəbəyim Naxçıvanım.
Siyasətçi alimlərin
Vətənisən Naxçıvanım.

***

Abidələr diyarısan,
Ulu türkün baş tacısan,
Azərbaycan torpağısan
Ulu yurdum Naxçıvanım.

***

İgidlərin mərddir sənin,
Atabəylər Eldənizin,
Sıra dağın, Əlincənin
Vətənisən Naxçıvanım.

***

Ordubadda soyuq dağın,
Badamlı dərman suların,
İgid olub hər övladın
İgid elim Naxçıvanım.

II aparıcı: Dostlar, gəlin bir viktorina keçirək. Kim bu viktorinada fəal iştirak etsə qalib olacaq və kitabxanamızın müdiriyyəti tərəfindən mükafatlandırılacaqdır.

☺ Naxçıvanın mineral suları hansılardır?

“Badamlı”, “Sirab”, “Vayxır” mineral suları bütün dünyada məşhurdur.

☺ Naxçıvanın hansı tarixi abidələrinin adlarını çəkə bilərsiniz?
“Möminə Xatun türbəsi”, “Yusif Küseyr” türbəsi, “Xan sarayı” və s.

☺ Naxçıvanda anadan olan hansı tarixi şəxsiyyətlərin adlarını çəkə bilərsiniz?

Heydər Əliyev, Hüseyn Cavid, Cəlil Məmmədquluzadə, Məmməd Araz, M.S.Ordubadı, Y. Məmmədəliyev, Cəmşid Naxçıvanski, Əliqulu Qəmküsar və s.

☺ Gəmiqaya abidəsi harda yerləşir?

Naxçıvanda.

☺ Şərur – yerlilərin dili ilə desək: “Şəlisi” ilə məşhurdur. Bəs “Şəli” nədir?

Şərur şaftalısı.

Uşaqlar “Şərur” yallısını oynayırlar.

I aparıcı: Əsrlərcə qəlbindən min yara alan, gözləri ilə od götürən Naxçıvan eli, Naxçıvan camaatı bu gün daha böyük əzm və inadkarlıqla ana yurdunun, doğma torpağının keşiyini çəkir, vətəninə yadellilərdən, namərdlərdən qoruyur. “Vətən o kəsindir ki, uğrunda qurban gedir, torpaq o kəsindir ki, öz qanı ilə torpağını müqəddəsləşdirir” zəfəri ilə düşməne qənim kəsilir, qan içənlərə qan uddurur.

Oxucular səhnəyə daxil olur, Abdulla Qurbaninin “Naxçıvandır, Nəqşi-Cahandır, Azərbaycandır” adlı epiloqunu söyləyirlər.

Dağları qartallı, çayları coşqun,

Bağları meyvəli, Düzü laləli,

Xınalı kəklikli, sarı bülbüllü,
Nərgizli, süsənli, şəh piyaləli
Hansı məkandır?
Naxçıvandır,
Nəqşi-cahandır
Azərbaycandır!

***

Əsrlər şahidi qalalar, bürclər,
Hər daşı, qayası tarixdən nişan,
Vətənə, ulusa, torpağa bağlı,
Öz ana dilində yazıb-danışan
Hansı məkandır?
Naxçıvandır,
Nəqşi-cahandır
Azərbaycandır!

***

Gümüşlü mədəni, qara mərməri,
Tükənməz sərvəti, ömrü duz dağı.
Əyilməz, yenilməz möhtəşəm diyar,
Düşməyə, yağıya sipər, göz dağı
Hansı məkandır?
Naxçıvandır
Nəqşi-cahandır
Azərbaycandır!

***

Batabat meşəli, Qızlar bulaqlı,
Xalçalı, bağçalı, Novruz xonçalı,
Cəlilli, Cavidli, Məmməd Səidli,
Əcəmi naxışlı, Bəhrüz fırçalı
Hansı məkandır?

Naxçıvandır
Nəqşi- cahandır
Azərbaycandır!..

“O Naxçıvandı, nəqşi cahandı-Azərbaycandı”. Hər dəfə bu təkrarsız mahnını eşidəndə ürəyim dağa dönür, xəyalım zirvələrdə qərar tutur qürur bağlayıram, fəxr edirəm, öyünürəm, sevinirəm. Və öz-özümə “nə şirin avazdı, nə sehirli sazdı. Zilə çək zillən, telə çək tellən. Ovsunla qəlbimizi, odla ürəyimizi” deyirəm. Naxçıvan anamız, Odlar yurdumuzun odlu parçasıdır. Bütövlüyümüzün təsdiqi, ayrılmazlığımızın təntənəsidir. Gözümüzü göz bəbəyimizdi, öz taleyimiz, öz ürəyimizdi. Naxçıvan torpağımızın, xalqımızın mərd qayası, keçilməz səddi, alınmaz qalası, basılmaz elidi-obasıdır.

II aparıcı: Muxtar respublikada tarixi abidələrin tədqiqi və beynəlxalq miqyasda təbliği istiqamətində həyata keçirilən ardıcıl tədbirlər də artıq öz bəhrəsini verir. Alimlərimizin xarici ölkələrin aparıcı elmi müəssisə və mütəxəssislərinin iştirakı ilə Naxçıvan tarixinə, arxeologiyasına, etnoqrafiyasına və folkloruna dair tədqiqatlar aparmasına, ekspedisiyaların təşkil olunmasına, müxtəlif mövzularda kitab, monoqrafiya, dərslik və elmi məqalələrin nəşr edilməsinə əsaslı təkan vermiş, beş minillik tarixə malik Naxçıvan şəhər mədəniyyəti tədqiqat mövzusunə çevrilmişdir. Aparılan tədqiqatların nəticəsi və elmi sübutu olaraq nəşr olunan minlərlə kitab və ensiklopediyalar da Naxçıvan tarixi ilə yanaşı, həm də bu qədim diyardakı abidələrin öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Xüsusilə, Azərbaycan və ingilis dillərində nəşr olunan “Naxçıvan abidələri ensiklopediyası”, “Naxçıvan: türk-islam mədəniyyəti abidələri” kitabları Naxçıvandakı türk-islam mədəniyyəti abidələri haqqında dolğun məlumat verən dəyərli

elmi ədəbiyyatdır. Naxçıvanın türk-islam abidələri bu qədim yurdun İslam mədəniyyətinə verdiyi ən dəyərli töhfə olmaqla yanaşı, həm də müasir dövrdə muxtar respublikanın turizm potensialının artmasına xidmət edir. Bu gün Naxçıvan tarixi abidələr və görməli yerlər üzrə səyahət turizminin ən ideal məkanlarından biridir. Naxçıvana kimin ayağı dəyirsə ilk ifadələri bu olur: Yurdunuz memarlıq muzeyidir. Türbələr, məscidlər, Əlincə qüdrətli qalalar. Xudafərin ümidli körpülər, XII-XIV əsrləri əhatə edən qədim imamzadələr, karvansaralar... Yaddaşımızın heykəlləri olan bu abidələrlə göz-gözə dayananda, miniatür qəlbli, xalça duyğulu naxışlarına, rənglərinə baxanda yüz illərin, min illərin xatirəsinə dalırsan. Bir sözlə, bu gün Naxçıvanda tarix, mədəniyyət, adət-ənənələr, milli və dini dəyərlər təkcə öyrənilmir, həm də qorunaraq yaşadılır. Tarixi yaşadanları isə tarix yaşadacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı

Abuzərli N. İ. Bəşərin beşiyi : Naxçıvan Muxtar Respublikasının 85 illiyinə həsr olunur. - Bakı : MBM, 2009. - 48 s. : rəngli foto.

Aslanlı H. P. Biləv : təbiəti, toponimikası, tarixi, etnoqrafiyası. - Bakı : E.L. Nəşriyyat və Poliqrafiya Şirkəti MMC, 2008. - 460 s. : rəngli foto.

Atnur İ. Muxtariyyat ərafəsində Naxçıvan. - Bakı : NDU-Qeyrət nəşriyyatı, 1999. - 442 s.

Babayev S. Y. Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafiyası. - Bakı : Elm, 1999. - 228 s. : foto, il., xəritə.

Baxşəliyev V. Gəmiqaya təsvirləri. - Bakı : Elm, 2003. - 168 s. : rəngli şəkl.

Cəbiyeva T. Səlahiyyətli səfir : Naxçıvan Muxtar Respublika - 90. - Bakı : MTR Group, 2014. - 256 s. : foto. Kitab qədim Naxçıvan torpağının dəyərli oğullarından biri, Azərbaycan Sovet Respublikasının Türkiyədə ilk səfiri İbrahim Əbilovun xatirəsinə ithaf olunur.

Dilsuz. Əlincə qalası. - Bakı : Beşik, 2008. - 14 s. : rəngli şəkl. - (Mən və mənim dünyam. Güvəncin nağılları).

Dilsuz. Naxçıvan. - Bakı : Beşik, 2008. - 14 s. : rəngli şəkl. - (Mən və mənim dünyam. Güvəncin nağılları).

Əliyev Ə. Əlincə yaddaşı. - Bakı : Elm və həyat, 2004. - 316 s. : foto.

Əliyev F. Naxçıvan xanlığı. - Bakı : Şərq-Qərb, 2007. - 120 s. : xəritə ; - (Azərbaycan dili və tarixi).

Əliyeva H. Naxçıvan necə döyüşdü, müdafiə olundu. - Bakı : Şirvanəsr, 2009. - 168 s. : foto.

Həbibbəyli İ. Naxçıvan xalçaçılığı: ənənə və müasirlik = Carpet weaving in Nakhchivan: Tradition and modernity = Ковроткачество Нахчывана: Традиция и современность. - Bakı : Elm, 2017. - 284 s. : rəngli foto, foto, rəngli il., xəritə. - Azərbaycan, ingilis və rus dillərində.

Məmmədov M. Şərqi qapısı Naxçıvan : Publisistik qeydlər, müsahibələr, oçerklər. - Bakı : Naxçıvan Əcəmi , 2001. - 156 s. : foto.

Məmmədov F. XII-XIII əsrlərdə Naxçıvan memarlıq məktəbinin əlaqələri // Orta əsrlər Azərbaycan memarlıq məktəblərinin əlaqələri. - Bakı : Şərq-Qərb, 2013. - S. 13-60.

Muradov V. A. Naxçıvan diyarında sənətkarlıq və ticarət : XVIII-XX əsrin əvvəlləri. - Bakı : Elm, 2017. - 264 s. - Ümummillil lider Heydər Əliyevin unudulmaz xatirəsinə ithaf olunur.

Naxçıvan ensiklopediyası. - Bakı : Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2002. - 597 s. : xəritə, foto, rəngli foto.

Naxçıvan Muxtar Respublikası-90. - Bakı : Sərbəl, 2014. - 96 s. : rəngli foto. - (cildli).

Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri : 9 məhərrəm 1140 (27 avqust 1727). - Bakı : Elm, 2001. - 376 s.

Naxçıvan: 2003-2013 : Hədəflər, inkişaf, nəticələr / Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı : [б. и.], 2014. - 200 s. : rəngli foto ; 20 sm + 1 el. opt. disk (CD-ROM).

Rəhimli İ. Ə. Naxçıvan teatri : Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının 125 illik yaradıcılıq yolunun salnaməsi (1883-2008). - Bakı : Aspoliqraf, 2008. - 352 s.

Seyidov A. Q. Ərəbyengicə = Араб Енгиджа = Arabyengija. - Bakı : Nurlan, 2009. - 160 s. : xəritə, rəngli foto. - Azərbaycan, ingilis və rus dillərində.

Ulu yurd yerlərimiz : nağıl. - Bakı : İdeal-Print, 2009. - 18 s. : rəngli il. - ("Göyərçin" in kitabxanası).

Ünüvar V. (General). Naxçıvan: təlatüm və burulğanlar (1920-1921) : Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürkün anadan olmasının 125-ci ildönümünə. - Naxçıvan : Əcəmi, 2006. - 104 s.

Zeynalıoğlu S. Tarixin qan yaddaşı : Sənədli xatirə oçerk və povest. - Bakı : Respublika Xatirə Kitabı Redaksiyası, 2001. - 366 s.

Zülfüqarlı M. Sədərəyin mərd mübarizləri. - Bakı : Qanun, 2004. - 127 s.

Dövri mətbuatda

Kəngərli R. Naxçıvan İslam mədəniyyətinin mərkəzi kimi // İki sahil. - 2017. - 27 oktyabr. - № 196. - S. 8.

Kəngərli R. Naxçıvan İslam həmrəyliyinin güclənməsinə əvəzsiz töhfələr verəcək // Səs. - 2017. - 9 dekabr. - № 226. - S. 8-9.

Rəsulova R. Naxçıvan - İslam mədəniyyətinin incisi // Xalq qəzeti. - 2017. - 5 may. - № 95. - S. 12.

Səfərli F. Naxçıvanın İslam mədəniyyətinin paytaxtı seçilməsi onun zəngin tarixinin və mədəni irsinin təbliğinə öz töhfəsini verəcək : [Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunun direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Fəxrəddin Səfərli ilə müsahibə / söhbətləşdi R.Əkbərova] // Yeni Azərbaycan. - 2017. - 24 noyabr. - № 215. - S. 4.

Naxçıvan İslam mədəniyyətinin mərkəzi kimi
(metodik vəsait)

Ünvan: AZ-1022 Bakı şəh., S. Vurğun küç. 88;
E-mail: info@clb.az
URL: www.clb.az

F. Köçərli adına Respublika
Uşaq Kitabxanasında
çap olunmuşdur.
Sifariş: 28
Çapa imzalanmışdır: 09.04.2018
Tirajı: 100
Pulsuz